

Osmanlı Belge Yönetiminde Kesilmiş *Hatt-ı Hümayunlar**

Yoichi Takamatsu**

The Hatt-ı Hümayuns cut out from other documents in the Ottoman document management of the Sublime Porte

Abstract ■ The parts of the *hatt-ı hümayuns* drawn on the margin of some documents (*takrirs*, *fermans* etc.) were occasionally cut out from the original documents and stored separately.

The *hatt-ı hümayuns* addressed to the grand viziers drawn on blank paper or on the *takrirs*, and the *telhises* with documents attached to them, were sent to the Sublime Porte in order to be kept under strict surveillance of the *reisülküttaps*. The *takrirs* would be circulated among the divisions for the transaction according to the grand viziers' order after returning to the Sublime Porte, while *telhises* were never transacted. Therefore *hatt-ı hümayuns* were cut out from the *takrirs*, not from the *telhises*, so that people outside the Sublime Porte would not observe the imperial autographs during their circulation. In case the transaction of the *takrirs* were completed within the Sublime Porte, the *hatt-ı hümayuns* would not be cut out from the *takrirs*.

Keywords: *Hatt-ı Hümayun*, the Sublime Porte, *Reisülküttap*, Diplomats, Ottoman Document Management.

---

* “Osman-chō no hattu hyumâyūn ni tshuite no ichi kōsatsu: kiritoreta hattu hyumâyūn no kentō wo chūshin ni (A Study of *Hatt-ı Hümayūn*s in the Ottoman Archives: Why were the Imperial Autographs Cut off from the Documents?), *Tōyōbunka*, 91 (2011), pp. 101-45)” adlı Japonca makalenin genişletilmiş Türkçe versiyonudur.

** Tokyo University of Foreign Studies.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler arasında *hatt-ı hümayun*'un bulunduğu küçük kâğıt parçaları mevcuttur (bkz. Ek1, 2, 10).¹ Bunların herhangi bir belgeden makas ile kasten kesilip ayrılmış olduğu kesim yerlerine bakılınca kolayca anlaşılır. En çok rastlanan “manzûr-ı hümayunum olmuştur” veya “işbu taqrîr mücibince tanzîm oluna” sözlerinden anlaşıldığına göre gizli tutulması gereken içeriği olmamasına rağmen bu *hatt-ı hümayunlar* özellikle kesilip saklanmıştır.²

- 1 Kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) çok sayıda topluca mevcut bulunduğu başlıca tasnif Hatt-ı Hümayûn (HAT) tasnifi olduğu halde, bazı kesilmiş *hatt-ı hümayunlar* BOA. Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemî (A.AMD), Ali Emiri (AE) ve İrâde Dahiliye (İ.DH) fonları içinde de dağınık olarak mevcuttur. Ayrıca az da olsa Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Evrak (E) tasnifi içinde de bulunmaktadır. TSMA.E 529/50-1, 2, 3, 4 (eski E 2466/22-25); TSMA.E 785/98-1, 2, 3, 4 (eski E 7018/203-206?); TSMA.E 1195/40 (eski numarası bilinmemektedir). 2017 tarihinde TSMA.E belgelerinin BOA'ya intikal etmesi araştırmacıların faydalanmasına büyük kolaylık sağlarken, eski tasnif numaralarının kaldırılması ve belgelerin dosya/gömlek usulüyle yeniden numaralanması önceki çalışmaların atıflarından yararlanılmasını imkânsız hale getirmiştir. BOA bilgisayar sistemindeki kataloğundan bulunabilmesi zor olan TSMA.E eski numaraları, Saray'ın muhtelif bölümlerinde korunmuş olan belgelerin günümüze takım olarak geçme şeklini yansıtmaktadır. Bu mevzu için bkz. Yoichi Takamatsu, “Formation and Custody of the Ottoman Archives during the Pre-Tanzimat Period”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 64 (2006), p. 143. Şimdilik TSMA.E belgelerinin eski numaralarının ancak bir kısmı (1'den 7641'e kadar) Topkapı Saray Müzesi resmî web sitesindeki evrak kataloğunu tarayarak zarf/evrak numaralarından öğrenmek mümkündür. Eski son numarası 12476'da bitmekte olan TSMA.E'nin söz konusu kataloğunun arada bırakılmış olması üzücüdür. TSMA'nin tasnif çalışmaları ve eski numaraları için ayrıca bkz. İsmail H. Uzunçarşılı v.dğr. (haz.), *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fermânlar, I. Fasikül, No. E. 1-12476* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), s. VII, IX-X.
- 2 Arap harfleri ile *موجنبه* şeklinde yazılan kelimenin okunuşu tartışmalıdır. Günümüzde yaygınlaşan okunuşu, ism-i meful olarak “mücebince” olduğu halde, 19. yüzyılın ortasına kadar yayımlanan batı dilli sözlükler ve gramer kitaplarının çoğunda ism-i fail olarak “mücibince” okunuşunun gösterilmesi dikkat çekicidir. Bkz. Francisci à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae praecipuas earum opes à Turcis peculiariter usurpata continens nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum, non solum vocum tam simplicium quam conjunctarum copiâ maximâ refertum, sed etiam innumeris phrasibus locupletatum, quarum quae Turcis usitata aut communis usûs sunt, Latinè, Germanicè, Italicè, Gallicè, Polonicè, quae non adeò vulgares, in libris tamen et literis non infrequentes, Latinè et Italicè, quae porro rariùs in usum veniunt, nec nisi in libris profundioris doctrinae inveniuntur, Latinè tantùm explicantur et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad singula eius capita praeceptis grammaticis Arabicae & Persicae linguae I operâ, typis et sumptibus Francisci à Mesgnien Meninski, II, (Viennae Austriae: Francisci à Mesgnien Meninski, 1680), p. 5012; Pierre-François Viguier, *Éléments de la langue turque, ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement, dédiés au Roi, sous les auspices de M. le comte**

Asıl belgeden kopmuş olduğundan dolayı bazen esas bağlamı belli olmayan söz konusu *hatt-ı hümayunlar*'ın Osmanlı bürokrasisi içinde bu şekilde özenle korunması, Osmanlı diplomatliğinde araştırılmaya değer konulardandır.

BOA'da kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'a rastlandığına ilk olarak dikkat çeken Kütükoğlu, bu konu üzerinde fazla durmamıştır.³ *Hazine-i Evrak*'ın kurulmasını inceleyen Akyıldız ise, söz konusu kesilmenin nedenini yorumlayarak *hatt-ı hümayun*'a saygı gösterilmesinin *hatt-ı hümayun*'lu belgelerin kesilerek ayrıca korunması sonucunu doğurduğunu ve bunların *Hazine-i Evrak*'ın kuruluşunda tasnif çalışmaları sürecinde kesilerek toplandığını ileri sürmektedir.⁴ Ancak *hatt-ı hümayun*'lu belgelerin sayısı sayılmayacak kadar fazla iken, kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın sayısı ise oldukça sınırlıdır. Söz konusu *hatt-ı hümayunlar*'ın saygı göstermek için kesildiğinin yanı sıra, çoğunlukta olan öteki *hatt-ı hümayunlar*'ın belgelerinden ayrılmayarak günümüze ulaşabilmesinin de yorumlanması gerekmektedir.

Genelde tarih taşımayan kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın gördüğüm kadarıyla en eskisi I. Abdülhamid (1774-1789)'e ait olduğu halde, en çok rastlanan III. Selim (1789-1808) ve II. Mahmud (1809-1839)'a ait olanlardır.⁵ Padişahların kendi yazısı olan *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi hususunun, 18. yüzyılın ortasından Tanzimat'ın başlangıcına kadarki dönemde Osmanlı kalemlerinde uygulanan belge yönetimi ve korunma usullerinin çözülmesi için önemli bir ipucu olacağı kanaatindeyim. Bu çalışmada öncelikle *hatt-ı hümayunlar*'ın tanımı ve çeşitleri ile diplomatik özelliklerinden bahsettikten sonra bunların korunması ve kesilmesi

---

de Choiseul-Gouffier, ambassadeur de Sa Majesté Très-Chrétienne près la Porte Ottomane, (Constantinople: l'Imprimerie du Palais de France, 1790), pp. 195-96, 188-189; Jean Daniel Kieffer et Thomas Xavier Bianchi, *Dictionnaire turc-français*, (Paris: l'Imprimerie royale, 1837), II, p.1041; Pascal Aucher [Harowt'yown Avgeryan], *Dictionnaire français-arménien-turc* (Venise: Imprimerie de Saint Lazare, 1840), p. 150. Ancak dönemin Belçika sefreti baştercümanı olan Rhasis, "ber moudjèbi èmri âly" (ber-müceb-i emr-i 'âli) örneğini göstermektedir. George Rhasis, *Vocabulaire françois-turc* (St. Pétersbourg: Imprimerie de l'académie impériale de sciences, 1829), II, p. 168. Bu çalışmada şimdilik dönemin "mücibince" okunuşu tercih edilmektedir.

- 3 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1991), s. 57.
- 4 Ali Akyıldız, "Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, (Ankara: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1995), s. 79-80.
- 5 *Hatt-ı hümayunlar*'ın genelde tarih ve imzası bulunmadığından dolayı padişahların el yazılarını tanıyabilmek konunun araştırılması için özel önem taşır.

konularına odaklanarak Osmanlı bürokrasi sistemindeki belge yönetiminin bir özelliğini ortaya çıkarmaya çalışacağım.

1. Hatt-ı hümayun'un tanımı

Padişahların kendi el yazısı olan *hatt-ı hümayunlar*, başka bir deyişle *hatt-ı şerifler*, günümüze kadar Avrupa'daki Osmanlı diplomatik uzmanları tarafından pek fazla araştırılmamıştır. Batı dilli diplomatik kitaplarında genellikle *hatt-ı hümayun* tabirinden bahsedildiği halde ayrıntıya hiç girilmediğini görüyoruz. Meselâ Osmanlı diplomatığının öncüsü sayılan Macar tarihçi Fekete, kendi eserinde padişahlara ait belgelerden söz ederken “*hatt-ı şerif*” ve “*hatt-ı hümayun*” kelimelerini “*edles Schreiben* (soylu yazı) ” ve “*grossherliches Schreiben* (imparator yazısı) ” diye Almanca'ya çevirmiş ve üzerinde hiçbir tanım yapmamıştır.⁶ Romence olarak Osmanlı diplomatığı kitabını kaleme alan Guboglu da, *hatt-ı hümayun*'un padişahın kendi yazısı (“*autograf împărătesc*”) olduğunu belirttiyse de yine o da bunun üzerinde hiç durmamıştır.⁷ Söz konusu çalışmalarda *hatt-ı hümayunlar*'a fazla ilgi gösterilmeyişinin nedeni, bunların kendi ülkelerindeki arşivlerde fazla rastlanmaması olmalıdır. Batıdaki diplomatik çalışmalarında araştırmacıların *name-i hümayunlar*, *fermanlar* ve *beratlar* gibi kendi ulusal tarihinin kaynağı olabilen Osmanlı belgelerine öncelik tanımları çok doğaldır.⁸

Öte yandan Türk araştırmacılar *hatt-ı hümayunlar* üzerine ciddiyle çalışmıştır. Konunun öncüsü olarak aklımıza 1940'lı yıllarda III. Selim'in *hatt-ı*

6 Ludwig Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapest: Königliche Ungarische Universitätsdrukeri, 1926), s. XXXI.

7 Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmana: studiu și album* (n.p.: Editura academei republicii populare Romîne, 1958), p. 56. Batı dillerindeki çalışmalar için ayrıca bkz. Ananiasz Zajączkowski and Jan Reychman, *Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej* (Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1955), p. 72; Аспарух Велков, *Видове османотурски документи: принос към османотурската дипломатика*, (София: Народна Библиотека „Кирил и Методий”, 1986), с. 18; Велков yanlışlıkla *hatt-ı hümayunlar*'ın *divan kalemi*'nden çıkarıldığını iddia eder.

8 Bu konu için bkz. Yoichi Takamatsu, “Chokurei no ‘uragawa’ wo yomu — Daisaishōfu denrai no chokurei shōmon ni kansuru ichi kōsatsu (Why do the Imperial Decrees Exist in the Prime Ministry Ottoman Archives? — An Analysis of the Notes on the Reverse Side of Not Dispatched Decrees),” Kondo Nobuaki (ed.), *Kinsei Isuramu kokkashi kenkyū no genzai* (*Studies on Early Modern Islamic Dynasties, the State of the Art*) (Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, 2015), p. 299.

hümayunlar'ını neşreden Karal gelir.⁹ I. Abdülhamid'in *hatt-ı hümayunlar*'ından bol miktarda faydalanan Sarıcaoğlu'nun kitabı da bu konuda önemli çalışmalarından biri sayılır.¹⁰

Hatt-ı hümayunlar'ı tarihi süreci içerisinde kapsamlı bir şekilde ilk olarak inceleyen Uzunçarşılı, bütün padişahların el yazılarını iyice tanıyarak özelliklerini *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Hatt-ı Hümâyûn" maddesinde anlatır.¹¹ Söz konusu maddede *hatt-ı hümayunlar*, "pâdişahların, her hangi bir iş için, bizzat yazdıkları yazılar" olarak tanımlanır.

Hatt-ı hümayun hakkında günümüze kadar en ayrıntılı açıklamayı yapan Kütükoğlu, kendi diplomatik eserinde *hatt-ı hümayunlar*'ı üç gruba ayırarak hepsinin örnekleriyle birlikte özelliklerini belirtmektedir.¹² Çok az da olsa *hatt-ı hümayunlar*'dan padişahın kendi yazısı değil *mabeyn baş kâtibi* yahut sarayda bir vazifelinin yazdıklarının bulunduğu söyleyen Kütükoğlu, *hatt-ı hümayun*'u "bazı istisnaî haller hariç, padişahın kendi hattı ile yazdığı emirler için kullanılan bir tabirdir" diye tanımlar. Ancak "gördüm", "ma'lûm-ı hümâyûnumdur", "izn-i hümâyûnumdur" gibi buyruk niteliğini hiç taşımayan *hatt-ı hümayunlar*'ın bulunduğu dikkat edilince, istisnaî haller olsa bile, yukarıda belirtilen Uzunçarşılı'nın tanımını daha uygun görünmektedir.

Ardından *hatt-ı hümayunlar* üzerine yapılan hemen hemen bütün çalışmalar Kütükoğlu'nun kitabına dayalıdır.¹³ Bunlardan en başarılı çalışmalardan birini

- 9 Enver Ziya Karal, *Selim III.ün Hatt-ı Hümayunları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1942); Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları — Nizam-ı Cedit — 1789-1807* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946).
- 10 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001).
- 11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı: "Hatt-ı Hümâyûn," *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 1977, V/1, 373-75. *Hatt-ı hümayun* konusunda Aktan'ın çalışması ise söz konusu maddenin özetinden başka bir şey değildir. Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmaları* (İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı, 1995), s. 143-44.
- 12 Mübahar S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994), s. 172-83. Yazarın ansiklopedi maddesi bunun özeti niteliğindedir. Mübahar S. Kütükoğlu, "Hatt-ı Hümâyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XVI, 485-88.
- 13 Meselâ Bekir Koç, "Hatt-ı Hümâyûnların Diplomatik Özellikleri ve Padişahı Bilgilendirme Sürecindeki Yerleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (2000), s. 305-13. *Hatt-ı hümayunlar* kendisi ile üzerinde *hatt-ı hümayun*'un yazıldığı belgeleri karıştıran Koç, Osmanlı bürokrasisinde belge muamelelerinin temel ilkesini yanlış anlamıştır. Ayrıca bkz. Hüseyin Özdemir, "Hatt-ı Hümâyûn", *Sızıntı Dergisi*, 365 (2009),

yapan Sakin, kendi diplomatik kitabında Kütükoğlu'nun tanımını aşağı yukarı aynı olan bir ifadeyle “hatt-ı hümayûnlar padişahın, kendi el yazısı ile yazdığı emirler için kullanılan bir tabirdir” diye tekrarladıktan sonra, “bir iş konusundaki emir, görüş ve onaylarını belirttikleri yazılarıdır” şeklinde bir ifadeyi eklemektedir.¹⁴ *Hatt-ı hümayunlar*'ın içeriklerinin padişahların emirleriyle sınırlı kalmamış olduğunu düşünürsek Sakin'in bu ifadesinin Kütükoğlu'nun tanımının eksiklerini tamamladığını söyleyebiliriz.

Yukarıda belirtilmiş olan tanımlar topluca ele alınırsa, sonuçta *hatt-ı hümayunlar*, “bazı istisnâ haller hariç, padişahların, herhangi bir iş konusunda kendi el yazısı ile emir, görüş ve onaylarını yazdıkları yazılar” diye tanımlanabilir.

2. Hatt-ı hümayunlar'ın çeşitleri ve diplomatik özellikleri

Osmanlı saray teşkilatı konusunda temel bir eseri kaleme alan Uzunçarşılı, *hatt-ı hümayunlar*'ın bazı çeşitlerinin olduğuna ilk olarak dikkat etmiştir. Kitabında “fermanın üzerine ve baş tarafına pâdişâhın kendi el yazısıyla fermanda yazılan [hatt-ı hümayun]”, re'sen kendi tarafından yazılan “beyaz üzerine hatt-ı hümayun” ve “telhis ve takrirlerin üst kenarlarına yazılan pâdişahların mütalealarını hâvi hatt-ı hümayunlar”dan bahseder.¹⁵

Kütükoğlu diplomatik açısından bunları “1. unvânına, 2. beyaz üzerine ve 3. telhis veya takrir üzerine yazılanlar” olarak üç grupta toplar.¹⁶

s. 230-33. Özdemir'in Osmanlı Arşivi belgeleri arasında 'kesik hatt-ı hümayunlar' olarak ayrı bir tasnifin olduğu iddiası hiç doğru değildir. Чолић'ın Sırçça diplomatik kitabı da bu konuda Kütükoğlu'nun eserine dayalıdır. Љиљана Чолић, *Османска дипломатика са палеографијом*, (Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2005), с. 102.

14 Osman Sakin, *Osmanlı Arşivi Belgeleri Okuma Klavuzu, Hatt-ı Hümayûn-İrade, Fermân-Berât-Telhis-Buyuruldu, Tezkire-Takrîr-Arz-Arzuhâl*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), s. 17.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945), s. 68, 282.

16 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 172-83. Uzunçarşılı bunlara *ÂA*'daki maddesinde “tevcihâtı tamamen pâdişâha âit olan enderun-ı hümayûn nakil ve tâyinleri ile çıkma denilen enderûndan dışarı hizmete çıkarılmalar hakkındaki yazılar” olarak bir çeşit daha ekleyerek dört türlü *hatt-ı hümayun*'un olduğunu belirtirse de söz konusu saray tevcihâtı ile ilgili yazılar ise yazılış açısından *beyaz üzerine hatt-ı hümayun* sayılabilir. Bkz. Uzunçarşılı, “Hatt-ı Hümayûn”, s. 374.

a. Unvanına hatt-ı hümayunlar¹⁷

Padişahın adına çıkarılan ve muhatapları için emir niteliğinde olan *fermanlar* ve göreve tasarruf etme yetkisi veren *beratlar*'ın üzerine yazılan *hatt-ı hümayunlar*, *tuğra*'nın sağ veya sol ya da baş tarafında, bazen tezhipli çerçeve içinde de yer almaktadır.¹⁸ Bu tip *hatt-ı hümayunlar*'daki ifade çoğunlukla “mücbince ‘amel oluna” veya buna benzer stilize edilmiş kısa bir klişedir (bkz. Ek 3).

Kütükoğlu *hatt-ı hümayun*'un yazıldığı *fermanlar*'ı *hatt-ı humâyûn ile müvâşşah ferman* diye adlandırırken, belge metinleri içinde “*hatt-ı hümayûn ile mu'anven emr-i şerîf*”, “*hatt-ı hümayûn-ı şevket-maqrûn ile mu'anven şâdir olan emr-i 'âlî*” gibi daha çok “mu'anven” kelimesine rastlanmaktadır.¹⁹ Bunlardan anlaşıldığı gibi, bazen üzerine *hatt-ı hümayun* yazılan *fermanlar*'a da yanlış olarak *hatt-ı hümanyun* denilmesine rağmen, Osmanlı diplomatik terminolojisinde *emr-i şerîf* veya *emr-i 'âlî* (çoğul: *evâmir-i şerîfe* veya *evâmir-i 'aliyye*) yani *fermanlar* ve *hatt-ı hümayunlar* belge türü olarak esasen ayrılmaktadır.²⁰

17 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 172-75; Sakin, s. 96-97.

18 *Fermanlar ve beratlar* için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 99-124, 124-145. *Tuğralar* için bkz. Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, (İstanbul: Cem Yayınevi,1980). Çerçeve *hatt-ı hümayunlar*'ın örnekleri Yusuf Sarıncay v.dğr., *Osmanlı Fermanları*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2003)'da çok sayıda bulunmaktadır. Padişahların *tuğra*'lı emir vesikalarına genellikle *ferman* denilirken, Osmanlı döneminde belgelerinin metinler ve notları içinde söz konusu vesikalar için sıfatsız *fermân* tabirine pek rastlanmaz (*fermân-ı 'âlî-şân* ve *fermân-ı vacibül-iz'ân* tabirlerine ise sıkça rastlanır). Öte yandan bunların yerine genelde *emr-i şerîf* veya *emr-i 'âlî*, çoğul olarak *evâmir-i şerîfe*, *evâmir-i 'aliyye* tabirlerinin kullanılmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca sadrazamlar ve sadaret kaymakamlarının *buyuruldu*'suna denilen *fermân-ı 'âlî* tabirine dönemin belgelerinde sıkça rastlanır, *emr-i şerîf*lerin arkasına sıkça konulan oldukça stilize edilmiş *bâ-fermân* notu söz konusu vesikanın işlemlerinin *fermân-ı 'âlî*'yle yapıldığını işaret eder. Bu konu için bkz. Takamatsu, “Chokurei no 'uragawa' wo yomu”, p. 306. Diplomatik terminolojisi açısından *emr-i şerîf* veya *emr-i 'âlî* teriminin *fermân*'dan daha uygun olabildiğini düşünmekteyim.

19 Örnekler için bkz. BOA. Cevdet-Maliye (C.ML) 52/2341; BOA. Bâb-ı Âsafı, Divan-ı Hümayûn Mısır Valiliği Kalemî (A.DVN.MSR) 12/34, BOA. Cevdet-Nafia (C.NF) 3/115. Ancak “Mısır Valiliği Kalemî” tabirine Osmanlı döneminin belgelerinde hiç rastlanmaz. *Mühimme-i Mısır defterleri*'nin varlığından dolayı belgelerin tasnif sürecinde böyle asılsız bir kalem uydurulmuştur. BOA'daki fon adları için bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017). 18. yüzyılda Osmanlı kalemleri hakkında en sağlam bilgiler TSMA, Defter (D) 3208/1; 3208/2'de görülür.

20 Söz konusu karıştırılmanın bir örneği için bkz. Koç, s. 305-06. Ayrıca terminoloji için bkz. dipnot 18.

Unvanına hatt-ı hümayunlar'ın yazılması nedeni, *fermanlar* ve *beratlar*'ın içeriğini teyit etmek içindir. Pakalın, *hatt-ı hümayun ile müvaşşah fermanlar*'ın "işin ehemmiyetine mebni teşvik için hakkında teveccüh gösterilen zata, yahut kendisine mühim bir iş sipariş edilen veyahut da padişahların alâkası dolayısıyla tehdidi havi bir vali veya serasker vesaireye" gönderildiğini belirtir.²¹ Uzunçarşılı ise "bu hatt-ı hümayûnlu fermanlar en makbul fermanlardan olduğu için, kendisine gönderilen zât hakkında büyük iltifatı tazammun ettiği gibi vezirler arasında istirkabı da mucip olurdu" diye işaret eder.²² Nitekim valiler başta olmak üzere taşradaki idarecilerin kendisine "hatt-ı hümayûn ile mu'anven emr-i şerif" in çıkarılmasını istediğini belirten *kaimeler* ve *arzuahaller*'e sıkça rastlanır.²³

Aslında *fermanlar* olsun, *beratlar* olsun, kendisi bütünüyle eksiksiz bir belge olmasına rağmen "mücibince 'amel oluna" gibi fazla anlam taşımayan cümlelerin eklenmesi dikkatimizi çeker. Padişahların adına çıkarılan *fermanlar* ve *beratlar*, kendisinin metin içinde birinci şahıs olarak alıcısına hitap etmesine rağmen, genelde kendi incelemesinden hiç geçmeksizin Osmanlı bürokrasisi mekanizması içinde üretilen belgelerden başka bir şey değildi. Bu zımni bilgiyi paylaşan *ferman* ve *berat* alıcıları, kendilerine yazılan belgelerde padişahın bizzat emri niteliğini yeniden kazandırmak için kalıp da olsa padişahın kendi el yazısı olan *hatt-ı hümayun*'un bulunmasını istemişlerdir.

Kütükoğlu'nun belirttiği gibi, bazen padişah adına hazırlanmış *ferman* veya *berat*, *unvanına hatt-ı hümayun*'un çekilmesini isteyen sadrazam veya kaymakamın *telhis*'iyle birlikte gönderilir.²⁴ Padişaha *fermanlar*'ın balasına "mücibince 'amel

21 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983) I, s. 768. Özel önem taşıyan *fermanlar*'a *hatt-ı hümayun*'un çekildiği bir örnek hakkında bkz. Ahmed Vâsif, *Tarih*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no. 355, vr. 206b; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, nşr. Mücteba İlgürel, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), s. 269-70.

22 Uzunçarşılı, "Hatt-ı Hümayûn", s. 374.

23 BOA. A.DVN.MSR 4/47; BOA, Cevdet-Darphane (C.DRB), 46/2287; BOA. Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe Mısır Hazinesi (D.BŞM.MSR) 8/70; BOA, HAT 8/294; BOA. HAT 128/5318-F; BOA, HAT 128/5318-H. Son iki belgenin ayrıntısı için bkz. Yoichi Takamatsu, "18seiki-matsu Osuman-chō kanryōkikō ni okeru bunshoshori no ichi jitsurei — BOA, HAT 5318 wo chūshin toshite (An Example of Document Management in the Bureaucratic Apparatus of the Late 18th Century Ottoman Empire: Centering on BOA, HAT 5318)," *Meidai Ajia-shi Ronshū*, 13 (2009), pp. 51-76.

24 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 174. Sadaret kaymakamlığı konusunda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948), s. 180-85.

oluna” şeklinde *hatt-ı hümayun*’u yazmayı arz eden *telhisler*’e arşivlerde çok sıkça rastlandığı için *unvanına hatt-ı hümayunlar*’ın çoğu, padişahın kendi isteğinden yazılmadığını düşündürür. Söz konusu *telhisler* bazen birden fazla *ferman*’a tek tek *hatt-ı hümayun*’u yazmayı arz eder, buna padişah itiraz etmez.²⁵

Unvanına hatt-ı hümayunlar’da genelde *elkab* yazılmadığı halde *fermanlar* ve *beratlar*’ın alıcısına hitap edildiğine şüphe yoktur. *Fermanlar* ve *beratlar* teslim edildikten sonra alıcısı olan kişinin kendi elinde kalmış olduğu için bugün arşivlerde bunların ancak çok küçük bir kısmı mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüze ulaşan *unvanına hatt-ı hümayunlar*’ın sayısı öteki normal *fermanlar*’inkine göre daha da sınırlıdır.

Kütükoğlu’nun belirttiği gibi *fermanlar*’a çekilen *unvanına hatt-ı hümayunlar*’ın metni, *mühimme defterleri*’ndeki kayıtlarından da öğrenilebilir (bkz. Ek 8).²⁶ *Fermanlar*’a ne kadar sıklıkta *hatt-ı hümayun*’un yazıldığı hakkında fikir vermek için söz konusu kayıtlardan faydalanır. Örnek olarak 9 numaralı *Mühimme-i Mısır defteri* (BOA.A.DVNS.MSR.MHM d. 9) ele alınırsa, kayıtlı olan 759 adet *ferman* suretinin 39unun üzerinde *hatt-ı hümayun*’unun çekilmiş olduğu *şerhler* bulunmaktadır.²⁷ Ancak günümüze gelen *hatt-ı hümayun*’lu *fermanlar*’ın aslı ile *mühimme defterleri*’ndeki kayıtlar karşılaştırılınca bazen defterlerde *unvanına hatt-ı hümayun* çekilmesi hakkında *şerh*’in yazılmadığını da öğrenebiliriz. Hatta başka belgelerdeki atıflardan veya kroniklerden *hatt-ı hümayun ile müvassah ferman*’ın çıkarıldığı bilindiği halde *mühimme defteri*’nin söz konusu *ferman*’ın kaydı üzerine hiç *şerh*’inin verilmediğini de görürüz.²⁸ Bunlardan dolayı *fermanlar*’ın

25 Meselâ BOA.HAT 192/9315, “Hâlâ Mekke-i Mükerreme kâdîsi efendi dâ’ileriniñ bermu’tad Mısr-ı Kâhire’den mu’ayyen olan gılâlyla Cidde gümrüğünden taħşış kılınan ma’išetiniñ i’tasâ bâbında iki kıt’a emr-i celilü’ş-şân ısdâr olunmağla ma’rüz-i hâk-i pây-ı âlileri kılınmışdır. Manzûr-ı hümayunları buyululduğda bälâlarına mücibince ‘amel oluna dëyü haṭṭ-ı şerif-i mülükâneleri keşide buyurulmağ bâbında ...”. Ayrıca bkz. BOA, A.DVN. MSR 4/61; BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid (AE.SABH. I) 8/707; BOA, HAT 177/7808; TSMA.E 803/45(eski E 7028/43), TSMA. Ruşen Eşref Ünaydin Arşivi (RE) 80.

26 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 175. Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1988), s. 95-112.

27 Yukarıda belirtilen 39 adet *şerh*’e göre söz konusu *fermanlar*’ın 25’inde “mücibince ‘amel oluna”, 5’inde “mücibince ‘amel ü hareket oluna” *hatt-ı hümayunlar*’ının yazıldığı ortaya çıkar.

28 *Mısır kadısı* tarafından gönderilen 10 Ş 1196 tarihli *ilam*’da “haṭṭ-ı hümayün-ı şevket-maḳrûn ile mu’anven emr-i şerif”in alınmış olduğu bildirilirken, *mühimme defteri*’ndeki

unvanına hatt-ı hümayun'un sıklığı, *mühimme defterleri*'nde belirtilenlerden daha fazla olsa gerektir.

Mühimme defterleri kayıtlarından belli bazı konularda çıkarılan *fermanlar*'ın *unvanına hatt-ı hümayun*'un çekilmesinin alelade olduğunu da öğrenebiliriz. Meselâ Mekke ve Medine kadılarına Mısır'dan gılal ve Cidde gümrüğünden para verilmesini emreden *fermanlar*'ın 'unvan'ına her zaman *hatt-ı hümayun* çekilmektedir.²⁹ Konusuna göre *fermanlar*'ın *unvanına hatt-ı hümayun* çekilmesinin âdet haline geldiğini söyleyebiliriz.³⁰ Dolayısıyla hazırlanmış *fermanlar*'ı gereğine göre padişaha gönderip *unvanına hatt-ı hümayun*'u yazdıran sadrazamın *telhisler*'ine sıkça rastlanmaktadır. *Unvanına hatt-ı hümayun* çekilmesi gereken *ferman*'ın konularının bir araya getirilip araştırılması gerekir.

Unvanına hatt-ı hümayunlar'ın, kendi metin içeriğinin fazla anlamı olmamasına rağmen, *ferman*'ının konusuna göre veya alıcısının isteği üzerine çekilmesi gerektiği, padişahın kendi el yazısının itibarını işaret etmektedir.

b. Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar

Padişahın herhangi bir kağıda re'sen yazdığı *hatt-ı hümayunlar*, *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar* diye adlandırılır (bkz. Ek 4).³¹ Başka belgelerdeki ifadelerde bazen "beyâz üzerine keşide bir haṭṭ-ı hümâyün-ı mehâbet-maḫrûn", "beyâz üzerine şeref-yâfte-i şudür olan bir kıṭ'a haṭṭ-ı hümâyün" "beyâz üzerine celâlet-rîz-i şudür olan mübârek haṭṭ-ı hümâyün" gibi "beyâz üzerine" ve "haṭṭ-ı hümâyün" arasında sıfat-fiilli unsurlar yer almaktadır.³²

Unvanına hatt-ı hümayunlar, *ferman* veya *berat* ile bir arada olması şart iken bunlar kağıtta tek başına yazılarak başka türü belgeler ile bir arada yer almaz. BOA'da günümüze gelen *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'ın çoğunun başında,

kaydına *hatt-ı hümayun* hakkında hiçbir *şerh* verilmemiştir. BOA, A.DVN.MSR 9/14; BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 9, s. 298, hk. 568.

29 BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 9 s. 121, hk. 214, 215; s. 228, hk.414, 415; s. 229, hk. 416,417; s. 256, hk. 477, 478. Ancak söz konusu defterde konusu tam aynı olan s. 230, hk. 550, 551 kayıtlarının üzerinde *hatt-ı hümayun*'la ilgili *şerh* bulunmamaktadır.

30 Haremeyn kadılarına tayinatın verilmesi için öncelikle kadıların *arzuhal* göndermesi icap ederdi. BOA, Cevdet-Adliye (C.ADL) 103/6201. Ancak söz konusu *arzuhal* içinde *ferman*'ın *unvanına hatt-ı hümayun*'un çekilmesine hiç değilmemesi dikkatimizi çeker.

31 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 175.

32 BOA, A.DVN.MSR 4/24; BOA, AE.SABH I 12/1092; BOA, HAT 273/16095.

sadrazamlara “benim vezîrim”, kaymakamlara “kâ'im-makâm paşa” diye *elkab* yer almaktadır. Bunun dışında belli bir rüknü olmadığı halde serbest bir şekilde yazılabiliyordu.

Padişahların herhangi bir konuda kendi isteğine göre yazabildiği *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'da bazen “hâtırıma geldiginden yazdım” ifadesinin bulunması dikkat çekicidir.³³ Padişahın istediği zaman hemen kendi fikrini *beyaz üzerine hatt-ı hümayun* olarak yazıp bildirebildiği anlaşılır.

Üslubu bazen günümüzdeki sade konuşma diline de benzemekte, padişah aklına gelenleri açık bir şekilde yansıtmaktadır. Örneklerine az rastlanan ve dili çok süslü ve ağır olanları ise padişahın el yazısı olmasına rağmen kendi ifade biçimini yansıtmadığını düşündürür. Nitekim I. Abdülhamid'in *hatt-ı hümayunlar*'ını tarayan Sarıcaoğlu, padişahın bazen müsvedde ve suretler talep ettiğini ve bunlardan yararlanmakta olduğunu belirtir.³⁴

Hatta *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'ın bütünü padişahın kendi isteğiyle yazılmış değildir. BOA'da kaymakamın padişaha yazdırmak için sunduğu *beyaz üzerine hatt-ı hümayun*'un bir taslağı mevcut bulunmaktadır.³⁵ Taslağın üst kısmında “şadr-ı a'zamlarına irsâli iktizâ eden hatt-ı hümayunlarının şüretidir, karin-i müsâ'ade-i sâmiyyeleri olup tebyiz buyurulur ise çıkacak tatar ile gönderileceği ma'lûm-ı âlileri buyurulduğda fermân efendimiindir” *şerh*'i yer almaktadır. Padişah buna cevap olarak “Yazılmışdır. Hemân çıkarasın” diye *hatt-ı hümayun*'u çekmiştir. İçeriği ve el yazısından söz konusu taslağın seferde olan sadrazama gönderilmek üzere I. Abdülhamid'in *beyaz üzerine hatt-ı hümayun*'u için hazırlandığı anlaşılır.

Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar, fermanlar ve beratlar için söz konusu olduğu gibi, esas olarak alıcısının elinde kalması gerekir. Arşivlerde günümüze ulaşan *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'ın büyük bir kısmı sadrazam veya kaymakama hitap edilenlerdir. Bunlar *Bâbıâli*'de sistematik olarak korunurken, bunun dışındakilerin çoğu alıcısının eline ulaştıktan sonra zamanla kaybolmuştur. *Fermanlar*'ın ‘unvan’ına çekilen *hatt-ı hümayunlar*'ın *mühimme defterleri*'nde *şerh* olarak kaydedilmesi *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar* için söz konusu değildir. Dolayısıyla *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'ın çıkarılması hakkında sistematik bir şekilde fikir alınması imkânsızdır.

33 BOA, HAT 14/540; BOA, HAT 24/1185.

34 Sarıcaoğlu, s. 101-02.

35 BOA, HAT 1379/54365.

Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar'ın bazı metinleri kroniklerde alıntılanmıştır.³⁶ Bunların içeriği, başta sadrazam olmak üzere devlet görevlilerinin tayini, şehzadelerin dünyaya gelmesi, seferde olan orduya teşvik ve sairedir. Söz konusu kroniklerde alıntılanan *hatt-ı hümayunlar*'ın dili aşırı derecede süslü olduğu için padişahların bir taslağı temize çekerek yazdığını düşündürür. Bunlardan anlaşılır ki, *unvanına hatt-ı hümayunlar*'da olduğu gibi, devlet işleriyle ilgili olan belli konular için *beyaz üzerine hatt-ı hümayun* yazılmasının âdet haline getirilmiştir. Söz konusu *hatt-ı hümayunlar* kendi inisiyatifiyle olmamasına rağmen, yine de padişahların el yazısıyla yazılması gereken konuların var olduğunu işaret eder.³⁷ Böyle belli konular için Osmanlı bürokrasisi içinde taslağı hazırlanan *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'ın yetkisinin padişahın kendi el yazısından kaynaklandığından şüphe edilmez.

c. Padişahın gözden geçirdiği belgeler üzerine çekilen hatt-ı hümayunlar

Hatt-ı hümayunlar'ın büyük bir kısmı padişahın gözden geçirmesi için kendisine sunulan belgeler üzerine çekilenlerdir. Bu tip *hatt-ı hümayunlar*'ın, *unvanına hatt-ı hümayunlar*'da olduğu gibi, aynı bir kağıt üzerinde başka türü belgelerle birlikte yer almasına dikkat edilmesi gerekir. Padişahlar kendi gözden geçirmesi için sunulan herhangi bir belge üzerine *hatt-ı hümayun* çekebilirdi.

Kütükoğlu bunlara “telhis ve takrir ve arz üzerine hatt-ı humâyûnlar” derken, dönemin belgelerinin içinde bunun gibi diplomatik terminolojisine pek rastlanmamaktadır.³⁸ Belge metinlerinde *unvanına hatt-ı hümayunlar* ve *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar* tabirlerinin geçmesine rağmen, padişahın gözden geçirdiği belgeler üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar* için özel bir tabir olmadığını düşünebiliriz.

Bunlardan çoğunlukta olanlar sadrazam veya kaymakamın *telhis*'i üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar*'dır (bkz. Ek 5).³⁹ Tanzimat'tan önceki dönemde Saray ve *Bâbiâlî* arasındaki yazışmalar genelde *telhis* ve *hatt-ı hümayun* yoluyla gerçekleştiği

36 Meselâ Sa'dullâh Enverî, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no. 5994, vr. 71b-72a; 74a-74b; 98b-99b; 101a-102b.

37 Ayrıca istisna olarak padişahın kendi yazısı değil sarayda bir vazifeli tarafından kaleme alınan *hatt-ı hümayunlar*'ın hangi konu üzerine yazıldığı da araştırılması gerekir. Padişaha ait olmayan *hatt-ı hümayunlar* için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 180-81.

38 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 178.

39 Sadrazamın padişaha sunduğu *telhisler*'i için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 206-13; Sakin, s. 18-39.

için bu tip *hatt-ı hümayun*'un en çok *telhisler*'in üzerinde yer alması doğaldır. Üst kısmına *hatt-ı hümayun* çekilen *telhisler*'in, padişahın *Bâbü'lî*'ye iade edildikten sonra muamele için kalemlerde dolaşmıyor olması dikkat çekicidir. *Telhis* üzerine *hatt-ı hümayunlar*, padişahların sadrazamın arzına cevap olarak kendi el yazısı ile yazdığı emir, görüş ve onay niteliğindedir.

Telhisler'e kıyasen sayı açısından sınırlı olduğu halde sadrazam ve diğer idarecilerin *takrir*'i üzerine yazılan *hatt-ı hümayunlar*'a da rastlanır (bkz. Ek 12).⁴⁰ *Hatt-ı hümayun*'lu *takrirler*'in üstünün sol tarafında bazen aşağıdan yukarıya doğru eğri olarak kırmızı mürekkep ile kimden gönderildiğini padişaha arz eden *şerh* bulunmaktadır.⁴¹ *Hatt-ı hümayun* çekilen *takrirler*'e bazen sadrazamın *buyuruldu*'su yazılır. Sadrazam *buyuruldu*'suyla konuyla ilgili *ferman*'ın çıkarılması, bilgilendirilmesi gereken ilgili kaleme *ilmühaber*'in verilmesi gibi belge için yapılması gereken muameleleri emreder.⁴²

Padişaha saray mensupları tarafından sunulan arzuhal üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar*'a da rastlanır (bkz. Ek 6). Bunların metninde genellikle göndericisine her hangi bir hakkını tanımak için üzerine *hatt-ı hümayun*'un çekilmesini istiham eden ifadeler geçmektedir. Söz konusu *hatt-ı hümayun*'un ifadesi ise genelde “ihsân-ı hümayunum olmuştur” diye kalıptır.⁴³

Bunların dışında *hatt-ı hümayun*'un, padişahın gözden geçirmesi için sadrazamdan *telhis* ile birlikte sunulan *mektub*, *kaime*, *şukka*, *arz*, *arzuhal*, *hulasa* gibi evraklar, hatta defter sayfasının boş olan bölümüne de çekildiğini görürüz.⁴⁴ Bu

40 *Takrir* üzerine *hatt-ı hümayunlar* için bkz. BOA, ADV.MSR. 7/28; BOA, Cevdet-Dahiliye (C.DH) 159/7914; BOA, HAT 268/15633; TSMA.E 709/45(eski E 5004/2). *Takrir* için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 214-16; Sakin, s. 56-61.

41 Söz konusu *şerhler* bazen *telhis* olarak nitelenmekte olduğu halde, bunlar belge metinlerinde “*şerh*” olarak geçmektedir. BOA, AE.SABH I 11/1014; TSMA. RE. 75. Ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 178; Sakin, s. 62-67.

42 *İlmühaber* hakkında ayrıntılı bilgiler için Yoichi Takamatsu, “18seiki kōhan Osuman-chō no kanryōkikō ni okeru jōhōkyōyū — Chokurei tekisuto no ‘tsūchi (‘ilmühaber)’ ni tsuite no ichi kōsatsu (A Study on ‘İlmühaber: Sharing of Information among the Ottoman Bureaucracy in the Late Half of the Eighteenth Century)”, Suzuki Tadashi (ed.), *Osuman-teikoku-shi no shosō*, (Tokyo: Yamakawa Shuppansha, 2012), pp. 201-25.

43 *Arzuhal* üzerine *hatt-ı hümayunlar* için bkz. BOA, A.DVN.MSR 13/3; BOA, Cevdet Saray (C.SM) 152/7616. *Arzuhal* için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 303-15.

44 *Mektub* üzerine *hatt-ı hümayun* için bkz. BOA, HAT 19/900. *Kaime* üzerine *hatt-ı hümayun* için bkz. BOA, HAT 208/11032. *Şukka* üzerine *hatt-ı hümayun* için bkz. 202/10397. *Hulasa* üzerine *hatt-ı hümayun* için bkz. BOA, HAT 15/ 608; BOA, HAT 1230-C. Defter

tip belgeler üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar*'da padişahın gözden geçirdiğini belirten “manzûr-ı hümâyunum olmuştur” cümlesine sıkça rastlanır.

Yukarıda belirtilen üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen belgeler, genellikle padişaha sadrazam veya kaymakam tarafından *telhis*'iyle birlikte ek olarak gönderilenlerdir. Bunları toplu halde teslim alan padişah, genelde *telhis*'e *hatt-ı hümayun*'u çekip iade ettiği halde, bazen birlikte gönderilen ek belgelere göz atınca bunlara *hatt-ı hümayun*'u çekmiştir. Dolayısıyla üstüne *hatt-ı hümayun* çekilmeyen *telhisler*'den bazıları, padişaha sunulmuş olmakla beraber, onun yerine ek belgesine *hatt-ı hümayun* çekildiği için padişahın gözünden geçmemiş gibi olmuştur.⁴⁵ Meselâ *Mekke emiri*'ne 1175 senesine mahsuben *caize-i hümayun*'dan 25 bin guruşun verilmesi için hazırlanan *ferman* üzerine “mücibince ‘amel oluna” diye *hatt-ı hümayun*'unun çekilmesini istihdam eden bir *telhis*'in üst kısmında padişahın gözden geçirdiğini belirten *hatt-ı hümayun* bulunmazken, evail B 1175 tarihli söz konusu *ferman*'ın *mühimme defteri*'ndeki kaydının üzerinde ise “mücibince ‘amel oluna dëyü ‘unvânına haçt-ı hümâyün-ı şevket-maqrün keşide kıılınmışdır” *şerh*'i mevcuttur.⁴⁶ Bundan açık bir şekilde anlaşılır ki III. Mustafa sadrazam tarafından sunulan *telhis*'i okuyup ekteki *ferman*'a *hatt-ı hümayun*'u çekmişken, *telhis*'in üstü kısmına hiçbir şey yazmadan *ferman* ile birlikte *Bâbîâlî*'ye iade etmiştir.

Telhis üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar*, sadrazamın arzına cevap niteliğinde olduğu için, padişahın göz atınca ara vermeden *hatt-ı hümayun* çektiği düşünülür. Sade dille yazılan ve bazen imla hatalarına rastlanan bu tip *hatt-ı hümayunlar*,

---

üzerine *hatt-ı hümayun* için bkz. TSMA.E 805/69 (eski E 7028/305). *Mektub, kaime, şukka*, ve *arz* için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 221-23; 275; 233; 217-29; 303. Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Diplomatiğinde Birbiri Yerine Geçen Belgeler: Arıza-Kâime, Tahrirat-Şukka”, *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1995), s. 91-112. Ancak Kütükoğlu'nun *kaime*, *tahrirat* ve *şukka* konusunda “alttan üste” “üstten alta” ilişkileriyle bağlayan anlayışı yanlışsız sayılmaz. Bu mevzu ve *hulasa* denilen belge tipi hakkında ayrıntılı diplomatik bilgileri için bkz. Yoichi Takamatsu, “Kögai(hulâşa) kö — 18 seiki-köhan no Osuman-chö no bunshogyösei (Hulâşa: the Procedural Patterns in the Late 18th Century Ottoman Chancery System)”, *Töyögakuhö* LXXXI/2 (1999), pp. 1-33. Ayrıca bkz. Sarıcaoğlu, s. 104.

45 Uzunçarşılı, “Pâdişâh bu *telhis* veya takririn üzerine icabeden mütaleayı yazarak iade eylerdi; lüzum görmezse hiçbir şey yazmaz” diye anlatır (Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 66). Üzerinde *hatt-ı hümayun* bulunmayan *telhisler* hakkında ayrıca bkz. Sakin, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu*, s. 52-55. Üzerinde *hatt-ı hümayun* bulunmayan *telhisler* için padişahın kendi iradesini şifahen bildirmiş olduğu da düşünülebilir.

46 BOA.A.DVN.MSR 4/61; BOA A.DVNS.MSR.MHM.d nr.8 s. 15, hk. 48.

unvanına hatt-ı hümayunlar ve *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*'da olduğu gibi taslakları da söz konusudur. Meselâ bazen tevcih ile ilgili *telhisler*'in metni içinde “ihsân-ı hümayunum olmuştur” klişesindeki *hatt-ı hümayun*'un çekilmesi talep edilir, padişah genelde talep edildiği gibi çeker.

Padişaha sadrazam tarafından sunulup incelenen *telhisler* ve bazen de *takrirler* üzerine *hatt-ı hümayun*'un çekilmesi, Osmanlı bürokrasisi içindeki karar verme sürecinde kaçınılmaz bir işlemdir. Ancak bu tip *hatt-ı hümayunlar*'ın “manzûr-ı hümayunum olmuştur”, “işbu taqrîr mücibince tanzîm oluna” gibi kalıp sözlelerinden anlaşıldığı üzere belgenin içeriğini genelde rutin olarak onaylamaktadır. *Hatt-ı hümayun*'la herhangi bir emir verilmiş olduğunda da çoğunlukla sadrazamın *telhis*'iyle teklif ettiklerinin tekrarlanmasından ibarettir. *Telhis*'in içeriğini kabul etmeyerek sadrazama itiraz etmesini ancak nadiren görürüz. Dolayısıyla söz konusu *hatt-ı hümayunlar*'ın sözleri genellikle o kadar önemli sayılmaz. Bu halde padişaha sadrazam tarafından sunulan belgeler üzerine *hatt-ı hümayun*'un çekilmesi, padişahın Osmanlı merkez teşkilatındaki belge yönetimi prosedürü içinde kendi el yazısıyla katkıda bulunması gerekliliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

3. Hatt-ı hümayunlar'ın Bâbiâlî'de korunması

Yukarıda belirtildiği gibi *hatt-ı hümayunlar*'ın yazılış ve işlevi farklı olan üç çeşidi vardır. *Hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi konusuna girmeden önce, *hatt-ı hümayun*'lu evrakların korunması üzerinde duracağız.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin çoğu *Bâbiâlî* ve *Bab-ı defteri* gibi Osmanlı bürokrasi kurumlarından intikal etmiştir. Üzerinde *hatt-ı hümayun*'un yer aldığı belgeler ise padişah tarafından sadrazama iade edildikten sonra *Bâbiâlî*'de muhafaza edilmiştir.

Bâbiâlî'de belgelerin korunması uygulaması hakkındaki bilgileri IV. Mustafa'ya (1807-1808) sunulan iki *telhis*'ten ayrıntılı olarak öğrenmek mümkündür.⁴⁷

47 BOA, HAT 1357/53179 (bkz. Belge 1); BOA, HAT 1364/53956. Ayrıca BOA, HAT 1364/53956'nın resmi ve transkripsiyonu için Uğurhan Demirbaş v.dğr., *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi)*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000), I, s. 104 ve II, s. 22. Büyük bir ihtimalle söz konusu iki *telhis*'ten faydalanan Uzunçarşılı, eserinde eski numaraları Dolap 1 sandık 9 Hatt-ı hümayun numara 285 ve dolap 1 sandık 10 hat 147 olarak vermiştir. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 77-78.

IV. Mustafa kaymakam paşaya III. Selim zamanında selefine iade edilen *hatt-ı hümayunlar*'ı görmek istediğini bildirmiştir.⁴⁸ Burada söz edilen *hatt-ı hümayunlar* ise, *unvanına hatt-ı hümayunlar* hariç, yani *beyaz üzerine* ve padişaha sunulan herhangi bir belge üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar* olsa gerektir.

Kaymakam paşa, selefine o türlü *hatt-ı hümayunlar* varsa hepsini göndermesini tezkire ile bildirmişken, sabık kaymakam *hatt-ı hümayun*'un kendisinde olmadığını, hepsinin *reisülküttab*'a teslim edildiğini söylemiştir. *Telhis*'e göre sadrazam ve kaymakama mahsus gizli *hatt-ı hümayunlar* dışında, gerek *takrir* üzerine gerek *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar*, işlemler tamamlandıktan sonra *reisülküttab*'a teslim edilmektedir.

Reisülküttap padişahın *Bâbiâli*'ye gönderilen *hatt-ı hümayunlar*'ı (çoğunlukla üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *telhisler* olmalı) torbalara koyup mühürledikten sonra, özel bir sandığa koyup tekrar mühürler. Söz konusu sandıklar her gün *reisülküttab*'ın odasına gönderilir. Sandığa işlemleri tamamlanan *hatt-ı hümayunlar* konulup akşam üzere *Bâbiâli* civarında yer alan kârgir bir mahzene konularak korunur.⁴⁹

Öteki *telhis*'e göre kaymakam paşa, selefinin atanma gününden azline kadar bütün *hatt-ı hümayunlar*'ın konulduğu torbaların sandıklardan çıkarılıp mühürlenmiş halde padişahın huzuruna arz edildikten sonra *kaide-i kadime* üzere tekrar mahzende korunmak için iade edilmesini rica etmiştir.⁵⁰ *Telhis*'in balasında IV. Mustafa'nın “Bâb-ı ‘âlî civârında kâ’in mahzende hıfz[sic.] için tarafına[sic.] irsâl olundu” *hatt-ı hümayun*'u yazılıdır.⁵¹ Yani padişaha muvakkaten iade olunan *hatt-ı hümayunlar*'ın tekrar mahzene konulduğunu buradan anlıyoruz.

48 Söz konusu *telhis*'i sunan, IV. Mustafa'nın kaymakamlarından Hamdullah Paşa olduğu tespit edilir. Selefî olan sabık kaymakam III. Selim'in zamanında *hatt-ı hümayunlar*'ı aldığına göre, onun saltanatında makamına atanmış olmalı. III. Selim'in son yıllarında Rusya ile savaş başlayıp sadrazam sefere çıkınca Musa Paşa kaymakamlığa tayin edilmiş. IV. Mustafa tahta çıktıktan bir az sonra kendisi azledilip yerine Hamdullah Paşa atanmıştır. Musa ve Hamdullah Paşaların kaymakamlığa tayin tarihleri için bkz. Aḥmed ‘Âşım, *‘Âşım Târihi*, (İstanbul: Cerîde-i Ḥavâdiş maḥba‘ası, t.y.) I, s. 259-60, II, s. 73-75, 90-91; Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tablîl ve Tenkidli Metin*, nşr. Mehmet Ali Beyhan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), I, s. 153, 160.

49 BOA, HAT 1357/53179 (bkz. Belge 1).

50 BOA, HAT 1357/53956.

51 *Telhis* metninde “mahzende hıfz için yine taraf-ı çâkerâneme i‘âdesi ḥuşûşunda” ifadesi olduğu için *hatt-ı hümayun*'da “mahzende hıfz için tarafına irsâl olundu” ifadesi “mahzende hıfz için tarafına irsâl olundu” ifadesinin yanlış yazılışı olsa gerektir.

Telhisler'den padişahın, *Bâbüâlî*'ye gönderilen *hatt-ı hümayunlar*'ı ihtiyaç olunca incelediğini ve *hatt-ı hümayunlar*'ın *reisülküttap* tarafından kronolojik olarak mahzende korunduğunu tespit edebiliriz.⁵² Burada dikkat edilmesi gereken, işlemi tamamlandıktan sonra *hatt-ı hümayun*'un bulunduğu kağıtların, *beyaz üzere* *hatt-ı hümayun* olsun, *hatt-ı hümayun*'lu belgeler olsun, hep birlikte *reisülküttap* denetiminde mahzende korunmasıdır.⁵³ Ayrıca üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *telhisler*'e eklenen başka tür belgeler de padişah tarafından gözden geçirildikten sonra aynı şekilde *reisülküttap* denetiminde birlikte korunmuş olmalıdır. *Bâbüâlî*'ye taşradan belgeler gelince, sadrazam bunların geldiğini padişaha *telhis* ile bildirir, belgeler de toplu halde *telhis*'e eklenerek sunulur. Padişah *hatt-ı hümayun* çektikten sonra *telhis*'i gözden geçirdiği ek belgelerle birlikte sadrazama iade eder.⁵⁴ Bugün BOA'da HAT fonu içinde taşradan gönderilmiş olan ve üzerinde *hatt-ı hümayun* bulunmayan *mektublar* ve *kaimeler*'in *hatt-ı hümayun*'lu *telhisler* arasında bulunmasının sebebi, *Bâbüâlî*'ye iade edildikten sonra birlikte *reisülküttap* denetiminde korunması olsa gerektir.

Ancak *hatt-ı hümayunlar*'ın üç çeşidinden *unvanına hatt-ı hümayunlar*'ın BOA'de mevcut bulunması, yukarıda belirtilen belge muamelesi dışında kalmıştır. *Fermanlar* ve *beratlar*'ın aslında alıcısına gönderildikten sonra muhatabın elinde kalması ve *Bâbüâlî* civarında bulunmaması gerekir. Dolayısıyla BOA'de mevcut bulunan *fermanlar* ve *beratlar*'ın en az bir kısmı kalemlerde tertiplendikten sonra herhangi bir sebeple alıcısına gönderilmemiş olduğu düşünülür. BOA'da mevcut

52 Kalemlerde taranma olanağı olan yeni belgeler ve defterlerin muhafaza edildiği mahzen *Bâbüâlî*'nin *tomruk dairesi*'nde idi. Selâhaddin Elker, "Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği", *IV. Türk Tarih Kongresi –Ankara 10/14 Kasım 1948 – Kongreye Sunulan Tebliğler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952), s. 183; Cevdet Türkay, "Osmanlı İmparatorluğunda Arşiv", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 7 (1968), II, s. 44; Takamatsu, "Formation and Custody", p. 139.

53 *Hatt-ı hümayunlar*'ın *reisülküttap* tarafından saklanması için ayrıca bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001), s. 176-79. *Reisülküttap* sadrazamın tayin merasiminde padişahın gönderdiği *hatt-ı hümayun*'u yüksek sesle okurdu (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 125-26). Sadaret kaymakamının tayin merasiminde de söz konusu âdet geçerlidir. Bkz. Mehmed Emin Edib, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no. 3220, vr. 1b.

54 Meselâ BOA, HAT 124/5161 numaralı *telhis*, padişaha Mısır valisinden gelen 11 adet belge (BOA, HAT 128/5318-A, B, C, D, E, F, G, H, İ, J, K) yi *bulasa*'sı (BOA, HAT 128/5318) ile birlikte sunduğunu bildirir. *Telhis* üzerine III. Selim "manzûrum olmuştur, muktezâları tanzîm olunsun" diye *hatt-ı hümayun* çekmiştir. Ayrıntı bilgiler için bkz. Takamatsu, "Bunshoshori no ichi jitsurei."

bulunan bazı *fermanlar*'ının arkasına “baḡḡâlde ḡıfz” notu konulmaktadır.⁵⁵ Aslında hükümsüz yani iptal anlamına gelen *battal* terimi, Osmanlı bürokrasisinde muamelesi bittikten sonra ḡıfz olunan evrakı nitelemek için kullanılır.⁵⁶ Ayrıca söz konusu terim alıcısına gönderilmemiş *battal* olan belgelerin konulduğu torbaya da kasteder. *Battal* torbasına konulan belgelerin hiçbir şekilde yok edilmemesine dikkate etmesi gerekmektedir.⁵⁷ Öte yandan TSMA'da toplu halde bulunan *fermanlar*'ının arkasında “baḡḡâlde ḡıfz” notuna hiç rastlanmaz. Bunlar muhatabının eline geçtikten sonra müsaderе yoluyla saraya intikal ettiği için arkasına “baḡḡâlde ḡıfz” notu konulmamıştır.⁵⁸

Söz konusu “baḡḡâlde ḡıfz” notu, *Bâbîâlî*'de *divan kalemi*'nde bulunan *mühimme defterleri*'ndeki *fermanlar* kayıtlarına da *şerh* olarak konulduğuna göre, gönderilmeyen *fermanlar* da *Bâbîâlî*'deki belge işlemlerinin sorumlusu olan *reisülküttab*'ın denetiminde olması belirtilir.⁵⁹

Sonuç olarak padişahтан sadrazama gönderilen *beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar* ve *hatt-ı hümayun*'lu belgeler hep *reisülküttab*'ın denetiminde olsa gerektir. Bu tespitlerden sonra şimdi *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi üzerine duracağız.

4. Hatt-ı hümayunlar'ın kesilmesi

Hatt-ı hümayun'un kesilmesi üzerinde dururken, hem kesilmiş *hatt-ı hümayun*'lu kâğıt parçaları, hem de *hatt-ı hümayun*'u kesik olan belgelerin ele

-
- 55 Meselâ “kaydı bâlâsına şerḡ verilüp baḡḡâlde ḡıfz oluna,” BOA, C.DRB 16/768; “maḡhalline irsâl olunmayup baḡḡâlde ḡıfz olunmuşdur,” BOA, C.DRB 62/3065; “mühimme baḡḡâl ḡobrasında ḡıfz oluna,” BOA, Cevdet-Eyalât-ı Mümtâze (C.MTZ), 7/329. Ayrıca BOA'da bulunan muhatabına gönderilmemiş *fermanlar*'ın arkasında “tecdîd” ve “tebdîl” notları da mevcuttur. Bkz. Takamatsu, “Chokurei no ‘uragawa’ wo yomu”, s. 307-13.
- 56 Ali Akyıldız, “İradelerin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetleri (1840-1856)”, *Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1995), s. 56-57.
- 57 Akyıldız, *battala* konulan belgelerin hükmünün devam etmekte olduğunu belirtmektedir. Akyıldız, “Rumuzlar”, s. 57.
- 58 Meselâ TSMA'da eski E.37 numaralı belgeler arasındaki idam edilmiş Raif İsmail Paşa'ya hitab edilen ayrı ayrı tarihli *fermanlar*'ın arkasında “baḡḡâlde ḡıfz” notuna hiç rastlanmaz. TSMA.E. 23/12 (eski E.37/24); TSMA.E. 23/15 (eski E.37/30); TSMA.E. 23/37 (eski E. 37/89); TSMA.E. 23/41 (eski E. 37/94); TSMA.E. 23/45 (eski E. 37/95); TSMA.E. 23/48 (eski E. 37/101).
- 59 Meselâ BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 9'da 12 adet *battal şerh*'i mevcuttur. Bkz. Takamatsu, “Chokurei no ‘uragawa’ wo yomu”, p.314-15, 322.

alınması gerekmektedir. Kesilmiş *hatt-ı hümayunlar* arasında *unvanına hatt-ı hümayunlar*'a mahsus "mücibince 'amel oluna" kalıplı olana şimdiye kadar hiç rastlanmamıştır.⁶⁰ Öte yandan BOA'da *hatt-ı hümayun*'u kesik olan birkaç *ferman* mevcuttur.⁶¹ *Tuğra*'sının yanında veya başında pencere gibi bir deliğin kalması oraya çekilen *hatt-ı hümayun*'un sonradan kesildiğini gösterir (bkz. Ek 7). Söz konusu *fermanlar*'ın *mühimme defterleri*'ndeki kayıtların üzerinde "mücibince 'amel oluna dëyü evâmir bälâsına mübarek *hatt-ı hümayün* keşide kılınmıştır", "mücibince 'amel oluna dëyü *hatt-ı hümayün* keşide kılınmıştır" gibi *şerhler*'in mevcut bulunmasından dolayı, bunlardan *hatt-ı hümayun*'un kesilmesi kesin olarak tespit edilebilir.⁶² Hatta "mücibince 'amel oluna dëyü 'unvânına *hatt-ı hümayün-ı* şevket-mağrûn keşide kılınmıştır" *şerh*'iyle birlikte "İşbu emr-i şerîfîñ bälâsına keşide buyurulan *hatt-ı hümayün* mağalli kaç' ile gerü gelüp *bağtâlde* hıfz kılınmıştır" *şerh*'i olan *ferman* kaydı da bulunmaktadır (bkz. Ek 8).⁶³ Ayrıca söz konusu *ferman*'ın arka tarafında "bağtâlde hıfz olunmuşdur" diye notun bulunması dikkat çekicidir.⁶⁴ Bundan alıcısına ulaşamayan *ferman*'dan *hatt-ı hümayun* kısmının kesildiği ve ardından söz konusu *ferman*'ın *battal* torbasında muhafaza edildiği anlaşılır.

Ancak *hatt-ı hümayun* kısmının kesildiği *fermanlar*'ın sayısı oldukça sınırlıdır. *Unvanına hatt-ı hümayun*'un çekildiği *fermanlar*'ın çoğu hiç kesilmeyerek olduğu gibi kalmaktadır. *Hatt-ı hümayun*'u kesilenler ve kesilmeyenler arasında nasıl bir farkın olduğunu tespit etmek şimdilik mümkün değildir.

Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar'ın ise kesik parçalarına rastlanmamaktadır. Bir kağıda re'sen yazılan bu tip *hatt-ı hümayunlar* başka belgeyle birlikte olmadığı için zaten kesilmelerine gerek yoktu.

60 BOA. HAT 1367/54150-54153'da bulunan 398 adet kesik *hatt-ı hümayunlar*'dan yalnız birinin görüntüsü şu an bilgisayar sisteminde mevcuttur. Görüntüsü olmayan öteki kesik *hatt-ı hümayunlar* arasında "mücibince 'amel oluna" kalıplı *unvanına hatt-ı hümayun*'un bulunma ihtimali inkâr edilmezdir.

61 Meselâ BOA.A.DVN.MSR 13/2; BOA. A.DVN.MSR 13/7; BOA. D.BŞM.MSR 8/2; BOA, C.ML 236/9885. Son iki *ferman* III. Mustafa dönemine aittir. Şimdilik III. Mustafa'ya ait olan kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'a rastlanmadığı halde en azından o dönemde *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesinin söz konusu olduğu anlaşılır.

62 BOA, A.DVNS.MHM.d nr. 194, s. 448, hk. 1580; BOA.A.DVNS.MHM.d nr. 196, s. 17, hk. 28.

63 BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 8, s. 236-37, hk. 466.

64 BOA, C.ML 236/9885. *Fermanlar*'ın arka tarafına konulan notlar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Takamatsu, "Chokurei no 'uragawa' wo yomu", pp. 307-13, 316-18.

Padişaha sunulan belgeler üzerine *hatt-ı hümayunlar*'ın büyük bir çoğunluğu, sadrazam ve kaymakamın *telhis*'i üzerine çekilenlerdir. Ancak bu tip *telhis*'ten kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'a ve baladaki *hatt-ı hümayun* kısmı belirli bir şekilde kesik olan *telhisler*'e rastlanmamaktadır. Öte yandan kesilmiş *hatt-ı hümayunlar* arasında “*takrİR mücibince tanzİM oluna*” gibi *takrİR* ile alakalı ifadesi olanlara çokça rastlanır (bkz. Ek 2).⁶⁵ Birlikte kesilen kırmızı mürekkeple yazılan *şerhler*'den *takrİR* veya *kaimeler*'den kesildiği anlaşılan kesik *hatt-ı hümayunlar* da mevcut bulunmaktadır.⁶⁶ Bazen de kağıdın arkasında kimin *takrİR*'i olduğu da yazılıdır (bkz. Ek 10, 11).

Üzerindeki *şerh* ve *buyuruldu* metninden üstte kesik olan kısmının *hatt-ı hümayun* olduğu anlaşılan *takrİRler*'e daha fazla rastlanır (bkz. Ek 9). Bunların *buyuruldu*'sunda *hatt-ı hümayun*'un metni alıntılandığı için kesik olan kısmında nelerin yazıldığı kesin olarak tespit edilebilir.⁶⁷ Bunlar padişaha sadrazam tarafından sunulduğu zaman *hatt-ı hümayun* çekilerek sadrazama iade edilmiş, ardından sadrazamın *buyuruldu*'su yazılarak *hatt-ı hümayun* kısmı kesilmiştir.

Hatt-ı hümayunlar'ın büyük bir çoğunluğu sadrazamın *telhisler*'ine çekildiği halde *telhisler*'den kesilmeyip *takrİRler* ve az da olsa *kaimeler* gibi sadarete sunulan belgelerden kesilmesi hususu son derece dikkat çekicidir.

Daha önce belirtildiği gibi *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi hakkında ilk yorum Akyıldız tarafından yapılmıştır.⁶⁸ *Hazine-i Evrak*'ın kuruluşunu inceleyen Akyıldız, oraya *Bâbüâlî*'den intikal eden II. Mahmud dönemindeki belge torbaları listesinde, *beyaz üzerine hatt-ı hümayun* torbalarının yanı sıra “tekarir ve saire balalarından maktu hutut-ı hümayun” torbalarının mevcut bulunduğuna işaret

65 Söz konusu kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın örnekleri olarak bkz. BOA, AE.SABH I 22/1038; BOA, HAT 34/1615; BOA, HAT 256/14708; BOA, HAT 1358/53300; BOA, HAT 1363/53767; BOA, HAT 1412/57536.

66 Söz konusu *takrİR*'den kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın örnekleri için bkz. BOA, A.AMD 20/51; BOA, HAT 14/571. *Kaimeler*'den kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'ın örnekleri için bkz. BOA, AE.SABH I. 366/25553, BOA, A.DVN.MSR 11/15-2. Her ikisinden *kapudan paşa*'nın *kaimeler*'inden kesilenlerdir.

67 *Hatt-ı hümayun*'un olduğu kısmının kesildiği *defterdar*'ın *takrİRler*'i için bkz. BOA, A.DVN. MSR 7/27-1; BOA, Cevdet-Evkaf (C.EV) 655/33019; BOA C.ML 593/24454; BOA, C.SM 117/5894; BOA, Darphane Başmuhasebe Muhallefat Kalemi (D.BŞM.MHF) 78/25. Söz konusu *kapudan paşa*'nın *takrİR*'i için bkz. BOA, A.AMD 39/73; *tersane emini*'nin için bkz. BOA, AE.III. Mustafa (SMSTIII) 4/215; *humbaracı ocağı nazırı*'nin için bkz. BOA, A.AMD 39/63.

68 Akyıldız, “Hazine-i Evrak'ın Kurulması,” s. 79-80.

eder.⁶⁹ Ardından “bu kesme işleminin hangi dönemde gerçekleştirildiği sorusu, öteden beri araştırmacılar arasında önemli bir merak konusuydu” ifadesini ekler. Ayrıca üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *kaimeler*’nin tekrar tertiplenmesi konusunda bir belgeye dayanarak *hatt-ı hümayunlar*’ın kesilmesinin nedeninin saygı gösterilmesi olduğunu söyler.⁷⁰ Belge, muhteva ve şekil bakımından *reisülküttap*’tan sadrazama sunulan *takrir* olsa gerektir. Metninde *reisülküttap*, *hatt-ı hümayun*’lu *kaimeler*’in “elde gezmesi münâsib olmamağla”, *hatt-ı hümayun*’lu asıl *kaimeler*’in *malikâne kalemi*’nde hıfz olunması ve yeniden *kaimeler*’in yazılıp sadarete arz olunmasını teklif eder. Bunu teslim alan sadrazam, *takrir*’in balasına *buyuruldu* yazmıştır.

Kıscası *hatt-ı hümayun*’lu *kaimeler*’in kalemler arasında gezmemesi için aslından suretlerin yaptırılması, aslının korunması ve suretlerin muamele görmesi anlaşılır. Buna dayanarak Akyıldız, “yani *hatt-ı hümayun*a saygı gösterilmesi, sonuçta yukarıda zikrettiğimiz *hatt-ı hümayun*lu belgelerin kesilerek, ayrıca muhâfaza edilmesi netîcesini doğurmuştur” ve hatta “en önemli evrak sayılan *hatt-ı hümayunlar* tasnif edilirken, beyaz üzerine olan *hatt-ı hümayunlar*ın yanında, *takrir*, arz, tezkire ve diğer evrakın üst kısımlarında yer alanlar da kesilerek toplandı” diye yorumlar. Akyıldız’ın yorumunu daha açık bir şekilde anlatan Sarıcaoğlu ise, *hatt-ı hümayunlar*’ın kesilmesinin “Muâmele için dolaştırılması hürmet duygusu sebebiyle uygun görülmediğinden” kaynaklandığını söyler.⁷¹

Yukarıda belirtildiği gibi *takrirler* ve *kaimeler*’in balasında yazılan *hatt-ı hümayunlar*’ın kesilmesinin nedeninin padişaha hatta *hatt-ı hümayun*’a saygı göstermek için olduğu ve *hatt-ı hümayun*’lu belgelerin elde gezmesinden kaçınılması yorumu oldukça mantıklı görünmektedir.

69 Liste için ayrıca bkz. Demirbaş v.dğr., *Arşivcilik Tarihimiz*, I, s. 303-03 ve II, s. 233-35.

70 Söz konusu BOA. C.DH 255/12738 belgesinin transkripsiyonu ve resmi için ayrıca bkz. *Arşivcilik Tarihimiz*, I, s. 106-07 ve II, s. 25. Belge tarihsiz olmasına rağmen, boş kenarına Cafer Fevzi Beyefendi adlı ilmiyeye mensup olan bir zata verilen berat hakkında not konulmaktadır. Kendisi 1196 (1782) tarihinde dünyaya gelip 1248(1872) tarihinde vefat ettiğine göre, belgenin 19. yüzyılın ilk yarısında yazılması ihtimali yüksektir. Bkz. Meḥmed Süreyyâ, *Sicill-i ‘Osmâni yâhüd Tezkire-i Meşâhîr-i ‘Osmâniyye* (İstanbul: Matba‘a-i ‘âmir, 1309), II, s. 76. Ancak belge oldukça fikir verici olmasına rağmen *hatt-ı hümayun*’un kesilmesi konusunda dolaylı bir belge niteliğinde kalmaktadır. Belge, üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *kaimeler*’nin elden ele gezdirilmemesi için onun temiz suretinin yeniden hazırlandığını belirtmekteyse de *hatt-ı hümayun*’un kesilmesi hakkında doğrudan hiç bahsedilmemektedir.

71 Sarıcaoğlu, s. 107.

Ancak *Hazine-i Evrak*'ın kuruluşu dönemindeki tasnif sürecinde evrakın üst kısımlarında yer alan *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilerek toplandığı iddiası kabul edilmez. Saygı duygusu nedeniyle “muâmele için dolaştırılması” uygun görülmemişse üzerine *hatt-ı hümayunlar* çekilen belgelerin kalemlerde dolaşmadan önce kesilmesi gerekir.

Daha önce bahsedildiği gibi *mühimme defteri*'nde bulunan *hatt-ı hümayun*'un kesilmesiyle ilgili bir *şerh*'e göre, *unvanına hatt-ı hümayun*'u kesildikten sonra *bat-tal* torbasında korunması için *ferman* alıcısına ulaşmadan geri gelmiştir (bkz. Ek 8).⁷² Bundan anlaşılır ki, *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi işlemi *Hazine-i Evrak*'ın kurulduğu dönemde değil, belgelerin üzerine *hatt-ı hümayunlar* çekilişinin hemen ardından belgenin kalemlerde dolaştırılmaması için gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca üzerine *hatt-ı hümayunlar* çekilen *takrirler*'in bütünüyle kesilme işleminin söz konusu olmadığına da dikkat edilmesi gerekir. Aksi halde üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *takrirler*'in bazısının muamelesi için kalemlerde dolaştığı da tespit edilebilir. *Defterdar*'ın üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen bir *takrir*'inin kenarında *divan-ı hümayun kalemi*'nden *ferman* çıkarması ve *başmuhasebe kalemi*'ne *ilmühaber* verilmesi muamelelerini emreden sadrazamın *buyuruldu*'su görülmektedir (bkz. Ek 12).⁷³ Padişahın *hatt-ı hümayun* çekip *Bâbiâli*'ye iade ettiği bu *telhis*'in *Bâbiâli*'de muameleleri için sadrazam'dan *divan-ı hümayun kalemi*'ne gönderildiği bellidir.

Üzerine *hatt-ı hümayun* çekilen *arzuhal*'in muamelesi için kalemlerde dolaştığı da tespit edilebilir. III. Selim'in “İhsân-ı hümayunum olmuştur” *hatt-ı hümayun*'unun yazıldığı Silahdar Esseyid Abdullah'ın *arzuhal*'inin kenarında, *ferman* tahriri muamelesini emreden sadrazamın *buyuruldu*'su mevcuttur (bkz. Ek 6).⁷⁴ Bu *arzuhal*'in de padişah tarafından *hatt-ı hümayun* çekilip *Bâbiâli*'ye iade

72 BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d nr. 8, s. 236-37, hk. 466.

73 BOA, A.DVN.MSR 7/8. “Şeref-yâfte-i şudür olan *hatt-ı hümayun-ı mehâbet-maqrûn* mücibince ber-muktezâ-yı takrîr divân-ı hümayûndan başka başka iktizâsına göre iki kıt'a evâmîr-i 'aliyye işdâr ve şüret-i defteri ihrâc ve emr-i 'âlî ile gönderilmek için başmuhâsebeye 'ilmühâberi i'tâ olunmak buyuruldu 20 Ş sene 190”. *Bâbiâli*'deki *divan-ı hümayun kalemi*'yle *Bab-ı defteri*'deki *başmuhasebe kalemi*'nin bilgi paylaşması için *ilmühaberler* hazırlanmaktadır. Ayrıntısı için bkz. Takamatsu, “Jöhökyöyü (A Study on 'Ilmühâber)”, s. 201-25.

74 BOA, A.DVN.MSR 13/3. “Şeref-yâfte-i şudür olan *hatt-ı hümayun-ı inâyet-maqrûn* mücibince mahlûl-i mezbûr mûmâ-ileyhe tevcih ve tezkire-i divânîsin vêrüp taşarruf êtdirilmek için Mışır vâlisi ve sâ'ire hitâben emri tahrîr olunmak buyuruldu fi 27 N sene 205”.

gönderildikten sonra, sadrazamdan *ferman* tahriri görevlisi olan *divan-ı hümayun kalemi*'ne gönderildiği anlaşılır.

Söz konusu muamele görmüş *hatt-ı hümayun*'lu belgeler ile yukarıda belirtilen *hatt-ı hümayun*'u kesik olan *takrirler* mukayese edilince daha ileri düzeyde bir yorum yapılabilir. *Hatt-ı hümayun*'u kesilmeden yapılan muameleler *Bâbiâli*'de *ferman*'ın tertiplenmesi veya *defterdar*'ın denetiminde olan *başmuhasebe kalemi*'ne haber verilmek için *ilmühâber* hazırlanması idi. Bu muameleler *Bab-ı defteri* içinde değil, *Bâbiâli* içinde yapıldığını hatırlatır. Öte yandan *hatt-ı hümayun*'u kesik olan *takrirler* ise, başta *defterdar* olmak üzere, *kapudan paşa*, *tersane emini*, *humbaracı ocağı nazırı* gibi hep *Bâbiâli*'nin dışında görev alanlara ait olduğu *şerhler*'den anlaşılmaktadır.⁷⁵ Ayrıca *hatt-ı hümayun*'u kesik olan *takrirler*'in muamelesinin çoğu *Bab-ı defteri* içinde yapıldığı sadrazamın *buyuruldu*'sunda *defterdar*'a hitap edilmesi ve böyle *takrirler*'in birçoğunun alt kısmı veya arka tarafında *buyuruldu*'ya cevaben sadarete sunulan *defterdar*'ın *telhis*'inin var olmasından bellidir.⁷⁶

Bunlardan anlaşılan şudur: *takrir* üzerine *hatt-ı hümayun*'un kesilip kesilmemesi, muamele için elde gezip gezmemesiyle doğrudan doğru alakalı değil, *Bâbiâli*'den dışarı çıkmasıyla alakalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi *hatt-ı hümayunlar*'ın *reisülküttap* denetiminde muhafaza edilmesi ve kendisinin konunun sorumlusu olması düşünülürse, *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi sebebi, belgelerin muamelesi görmek için *Bâbiâli*'deki *reisülküttap*'ın kontrolü altından çıkıp *Bab-ı defteri* gibi başka kurumlara gönderilmesi olsa gerekir.⁷⁷ *Bâbiâli*'nin dışında muamele görmesi gerekince, oraya gönderilmeden önce *takrirler*'den *hatt-ı hümayun*'u kesilmiştir. İşlemleri tamamlandıktan sonra *takrirler* oradan iade edilip yine *Bâbiâli*'de muhafaza edilmiştir. Aksi halde muamelesi için *Bâbiâli*'den dışarıya gönderilmesi gerekmeyince söz konusu *takrirler*'den *hatt-ı hümayun*'u kesilmez. *Bâbiâli* içinde ise *hatt-ı hümayun*'u kesilmeyen belgelerin olduğu gibi elde gezmesi kabul edilmiştir.

Kısacası *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesinin nedeni, belgelerin muamelesi için *Bâbiâli* kalemlerinin şefi ve *hatt-ı hümayunlar*'ın korunmasından sorumlu olan *reisülküttap*'ın denetiminden dışarıya çıkarılması olsa gerekir.

75 Bkz. n.67.

76 Meselâ, BOA, A.AMD 20/51; BOA, HAT 14/571. *Defterdar*'ın *telhisler*'i için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 213.

77 *Bab-ı defteri* 1202(1787) yılında İstanbul'un Çatalçeşme mahallesinde yer almaktaydı. Söz konusu belgelerin muamelesi için pek yakın da olsa iki ayrı dairenin arasında gidip geldiği anlaşılır. *Bab-ı defteri*'nin yeri için bkz. Edib, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no. 3220, vr.3a.

Bütün bunlara rağmen *unvanına hatt-ı hümayun*'un kesilmesi konusu hakkıyla yorumlanamamaktadır. Bugün BOA'da kalan *fermanlar* alıcısına gönderilmediğinden dolayı, muamelesi söz konusu olmamıştır. Osmanlı bürokrasisinde belge muamelesinin sonucu olarak çıkarılan *fermanlar*, yukarıda görüldüğü gibi iptal edilince *battal* torbaları içinde korunmuş, ne elde gezmesi ne de *reisülküttab*'ın denetiminden çıkması ihtimali kalmamıştır. *Unvanına hatt-ı hümayun*'un kesilmesini yorumlaması, ileride çözülmesi gereken soru olarak bırakılmıştır.

Hatt-ı hümayun'un kesilmesinde esas meselenin belgenin muamelesi için *Bâbîâlî*'den çıkarılmasıyla ilişkili olduğunu belirterek bu konuda Osmanlı kâlelerinde belge koruma prosedürü konusundaki anlayışımızı biraz daha ilerletebileceğim kanaatindeyim. Konu, saygı duygusundan daha ziyade *Bâbîâlî*'de belge denetleme ve koruma sisteminden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada kesilmiş *hatt-ı hümayun* parçalarından hareketle 18. ve 19. yüzyıllardaki *hatt-ı hümayunlar*'ın şekil, işlev ve hazırlanışı üzerinde durdum. *Hatt-ı hümayun*'un içeriğinden daha ziyade padişahın kendi el yazısıyla olması daha çok önem taşımaktadır.

Bilindiği gibi padişah ile sadrazam arası yazışmalar 1830'larda *telhis* ve *hatt-ı hümayun* sisteminden *arz tezkiresi* ve *irade-i seniyye* sistemine geçmiştir.⁷⁸ Artık padişahın emir, onay ve görüşleri kendisinin değil *mabeyn-i hümayun başkâtibi*'nin yazısıyla sadrazama bildirilmiştir. Başka bir deyişle padişah ile sadrazam arasında doğrudan doğruya olan haberleşmeler kaldırılıp yerine *mabeyn-i hümayun başkâtibi* vasıtasıyla dolaylı haberleşme usulü kurulmuştur. Söz konusu değişiklikle, nezaretlerin kuruluşuyla birlikte Osmanlı bürokrasisinde belgelerin çoğalmasına göre işlemlere hız getirilmesi amaçlanmıştır.

78 II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen bürokratik reformlar için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993); Ali Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)", *Osmanlı Araştırmaları*, 15 (1995), s. 222-37. Hükümdarın iradesini sekreteri vasıtasıyla dolaylı olarak bildirmesi usulü Japon diplomatiğinde de *miğyōsho* veya *hōsho* olarak tanınmaktadır. Shin'ichi Sato, *Shimban Komonjogaku nyūmon (Introduction to Diplomats, new edition)* (Tokyo: Hōsei-daigaku Shuppankai, 2003), p. 101-05, 116-19, 154-65.

Tanzimat döneminde padişahın sadrazama iade ettiği arz belgeleri üzerine yazılan *hatt-ı hümayunlar* iyice azalmıştır. Dolayısıyla *hatt-ı hümayunlar*'ın ele geçme korkusu da azalınca, kesik *hatt-ı hümayunlar* git gide ortadan kalkmıştır.⁷⁹

Bununla birlikte *irade-i seniyye* sisteminin getirilmesiyle *hatt-ı hümayunlar* tamamen kaldırılmamıştır. Padişahlar gerek gördüklerinde *unvanına* veya *beyaz üzerine* kendi kalemile *hatt-ı hümayunlar*'ı yazmaktaydılar.

Meşhur *Gülhane hatt-ı hümayunu*, Tanzimat döneminde de padişahın el yazısının önem taşıması konusunda en iyi örneklerdendir.⁸⁰ 1839 tarihinde *Gülhane Köşkü*'nde Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan I. Abdülmecid'in *hatt-ı hümayun*'u, imparatorluğun her tarafına metni alıntılan ve *Tanzimat Fermanı* denilen belge vasıtasıyla yayımlanmıştır.⁸¹ Tanzimat reformlarının başladığını ilan eden *hatt-ı hümayun*'un tümünü alıntılan söz konusu *fermanlar*'ın *unvanına* yine I. Abdülmecid'in “mücibince ‘amel ü hareket ve hilâfından hâzer ü mücânebet oluna” diye *hatt-ı hümayun*'unun yazılması son derece önemlidir.⁸² *Tanzimat fermanı*, *Gülhane hatt-ı hümayunu*'nun metnini aynen içermekteyken yine de padişahın kendi el yazısıyla yetkilenmesi gerekmektedir. Bu husus *arz tezkiresi* ve *irade-i seniyye* sisteminin oturduğu Tanzimat döneminde bile padişahın kendi yazısının ne kadar önem taşıdığını işaret eder. *Hatt-ı hümayun*'un esas niteliği ve önemi, muhtevasından daha ziyade padişahın kendi el yazısı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada bilhassa *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi hususunu ele alarak, 18. yüzyılın ortasından Tanzimat'ın başlangıcına kadarki dönemde şefi *reisülküttap* olan *Bâbüâlî* kalemlerinde uygulanan belge yönetimi ve korunma usulünde padişahların kendi el yazısı olan *hatt-ı hümayunlar*'ın taşıdığı özelliği ortaya çıkarabildiğim kanaatindeyim.

79 BOA, İ.DH tasnifinde sınırlı da olsa Tanzimat dönemine ait olan kesik *hatt-ı hümayunlar* mevcuttur. Tespit ettiğim kadarıyla bunlardan en son olan 1278 tarihlidir. BOA, İ.DH 479/32171; BOA, İ.DH 485/32697.

80 *Gülhane hatt-ı hümayunu*'nun metni konusunda ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015), s. 18-28.

81 BOA.A.DVNS.MHM.d nr. 253, s. 170-72, hk.1119; s. 172, 1120-1137; s. 173, hk. 1138-1155; s. 174, hk. 1156-1161.

82 “İşbu emr-i âli-şânımda muharrer olan bi'l-cümle mevâdd-ı hayriyenin harf-be-harf infâz u icrâsı ‘ind-i şâhânemde be-gâyet maflûb u mültezim-i hümayûnum olmağla mücibince ‘amel ü hareket ve hilâfından hâzer ü mücânebet oluna”. *Takvîm-i Vekâyi*, defa 178 (15 N 1255), s. 1. Ancak *mühimme defteri*'nde *hatt-ı hümayun*'un kaydı bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemî (A.AMD) 16/25; 20/5; 27/71; 39/63; 39/73.
- BOA, Bâb-ı Âsafî, Divan-ı Hümâyûn Mısır Valiliği Kalemî (A.DVN.MSR) 4/24; 4/61; 5/25; 7/8; 7/27; 9/14; 12/34; 13/2; 13/3; 13/7.
- BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid (AE.SABH.I) 8/707; 11/1014; 12/1092; 366/25553.
- BOA, Ali Emiri, III. Mustafa (AE.SMST.III) 4/215.
- BOA, Cevdet-Adliye (C.ADL) 103/6201.
- BOA, Cevdet-Dahiliye (C.DH) 159/7914.
- BOA, Cevdet-Darphane (C.DRB) 16/768; 46/2287; 62/3065.
- BOA, Cevdet-Evkaf (C.EV) 655/33019.
- BOA, Cevdet-Maliye (C.ML) 52/2431; 236/9885; 593/24454.
- BOA, Cevdet-Eyalât-ı Mümtâze (C.MTZ) 7/329.
- BOA, Cevdet-Nâfia (C.NF) 3/115.
- BOA, Cevdet-Saray (C.SM) 117/5894; 152/7616.
- BOA, Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Muhalefet Kalemî (D.BŞM.MHF) 78/25.
- BOA, Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Mısır Hazinesi (D.BŞM.MSR) 8/2; 8/70.
- BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT) 8/294; 14/540; 14/571; 22/1038; 34/1615; 151/608; 19/900; 24/1185; 34/1627; 124/5161; 128/5318; 128/5318-A; 128/5318-B; 128/5318-C; 128/5318-D; 128/5318-E; 128/5318-F; 128/5318-G; 128/5318-H; 128/5318-İ; 128/5318-J; 128/5318-K; 177/7808; 208/11032; 256/14708; 268/15633; 273/16095; 1357/53179; 1358/53300; 1363/53776; 1364/53956; 1379/54365; 1412/57536.
- BOA, İrade-Dahliye (İ.DH) 479/32171; 485/32697.
- BOA, Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM.d) nr. 194, s. 448, hk.1580; nr. 196, s. 17, hk. 28; nr. 253, s. 170-72, hk.1119; s. 172, 1120-1137; s. 173, hk.1138-1155; s. 174, hk.1156-1161.
- BOA, Mühimme-i Mısır Defterleri (A.DVNS.MSR.MHM.d). nr. 8, s. 236-37, hk. 466; nr. 9 s. 121, hk.214, 215; s. 228, hk.414, 415; s. 229, hk. 416,417; s. 256, hk.477, 478; s. 298, hk.568.
- TSMA, Defter (D) 3208/1; 3208/2.

TSMA, Evrak (E) 23/12; 23/15; 23/37; 23/41; 23/45; 23/48 (eski 37/24; 37/30; 37/89; 37/94; 37/95; 37/101); 529/50-1, 2, 3, 4 (eski 2466/22, 23, 24, 25); 709/45 (eski 5004/2); 785/98 (eski 7018/203, 204, 205, 206?); 803/45(eski 7028/43); 805/69 (eski 7028/305).

TSMA, RE (Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi) 75; 80.

Yazmalar

Ahmed Vâsif, *Târîh*, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no. 355.

Mehmed Emin Edib, *Târîh*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no. 3220.

Sa'dullâh Enverî, *Târîh*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY no. 5994.

Basılı Kaynaklar

Ahışhalı, Recep: *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları 2001.

Ahmed 'Âşım: *'Âşım Târîhi*, İstanbul: Cerîde-i Havâdiş matba'ası t.y.

Ahmed Vâsif Efendi: *Mehâsinül-Âsâr ve Hakâikül-Ahbâr*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978.

Aktan, Ali, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmaları*, İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı 1995.

Akyıldız, Ali: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1993.

Akyıldız, Ali: "İradelerin Üzerinde Bulunan Bazı Rumuzlar ve Diplomatik Hususiyetleri (1840-1856)", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 1995, s. 43-66.

Akyıldız, Ali: "Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: Marmara Üniversitesi Yayınları 1995, s. 69-84.

Akyıldız, Ali: "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)", *Osmanlı Araştırmaları*, 15 (İstanbul 1995), s. 222-37.

Aucher, Pascal [Harowt'yown Avgeryan]: *Dictionnaire français-arménien-turc*, Venise: Imprimerie de Saint Lazare 1840.

Câbî Ömer Efendi: *Câbî Târîhi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlîl ve Tenkidli Metin*, nşr. Mehmet Ali Beyhan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2003.

- Чолић, Љиљана: *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства 2005.
- Demirbaş, Uğurhan, Ali Osman Çınar, Mücahit Demirel, Seher Dilber, Rcep Karacakaya, Nuran Koltuk, Ümmihal Ümenlioğlu: *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2000.
- Elker, Selâhaddin: “Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği”, *IV. Türk Tarih Kongresi – Ankara 10/14 Kasım 1948 – Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1952, s. 182-99.
- Fekete, Ludwig: *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest: Königliche Ungarische Universitätsdrukeri 1926.
- Guboglu, Mihail: *Paleografia și diplomatica turco-osmana: studiu și album*, n.p.: Editura academieii republicii române 1958.
- Karal, Enver Ziya: *Selim III.ün Hatt-ı Humayunları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1942.
- Karal, Enver Ziya: *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1946.
- Kieffer, Jean Daniel et Thomas Xavier Bianchi: *Dictionnaire turc-français*, Paris: l'Imprimerie royale 1835-37.
- Koç, Bekir: “Hatt-ı Hümayunların Diplomatik Özellikleri ve Padişahı Bilgilendirme Sürecindeki Yerleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (Ankara 2000), s. 305-13.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri 30 Nisan-2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 1988, s. 95-112.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı 1991.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı 1994.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Osmanlı Diplomatğinde Birbiri Yerine Geçen Belgeler: Arıza-Kâime, Tahrirat-Şukka”, *Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri 30-31 Mayıs 1994 Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 1995, s. 91-112.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Hatt-ı Hümayun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI (Ankara 1997), s. 485-88.

- Mehmed Şüreyyâ: *Sicill-i 'Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i 'Osmâniyye*, İstanbul: Maṭba'a-i 'âmire 1308-11.
- Meninski, Francisci à Mesgnien: *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae praecipuas earum opes à Turcis peculiariter usurpatas continens nimirum lexicon Turcico-Arabico-Persicum, non solum vocum tam simplicium quam conjunctarum copia maximâ refertum, sed etiam innumeris phrasibus locupletatum, quarum quae Turcis usitata aut communis usus sunt, Latinè, Germanicè, Italicè, Gallicè, Polonicè, quae non adeo vulgares, in libris tamen et literis non infrequentes, Latinè et Italicè, quae porro rarius in usum veniunt, nec nisi in libris profundioris doctrinae inveniuntur, Latinè tantum explicantur et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad singula eius capita praeceptis grammaticis Arabicae & Persicae linguae / operâ, typis et sumptibus Francisci à Mesgnien Meninski, Viennae Austriae: Francisci à Mesgnien Meninski 1680-87.*
- Özdemir, Hüseyin, "Hatt-ı Hümayun", *Sızıntı Dergisi*, 365 (İzmir 2009), s. 230-33.
- Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 1983.
- Rhasis, George: *Vocabulaire françois-turc*, St. Pétersbourg: Imprimerie de l'académie impériale de sciences 1828-29.
- Sakin, Osman: *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu, Hatt-ı Hümayûn-İrade, Fermân-Berât-Telhis-Buyuruldu, Tezkire-Takrîr-Arz-Arzuhâl*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2014.
- Sarıcaoğlu, Fikret: *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları 2001.
- Sarınay, Yusuf, Necati Aktaş, Mustafa Kaplan: *Osmanlı Fermanları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2003.
- Sato, Shin'ichi: *Shimban Komonjogaku nyūmon (Introduction to Diplomats, New edition)*, Tokyo: Hōsei-daigaku Shuppankai 2003.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2017.
- Takamatsu, Yoichi: "Kōgai (ḥulāṣa) kō — 18 seiki-kōhan no Osuman-chō no bunshogyōsei (Ḥulāṣa: the Procedural Patterns in the Late 18th Century Ottoman Chancery System)", *Tōyōgaku hō* LXXXI, 2 (Tokyo 1999), pp.001-033.
- Takamatsu, Yoichi: "Formation and Custody of the Ottoman Archives during the Pre-Tanzimat Period", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 64 (Tokyo 2006), pp.125-148.
- Takamatsu, Yoichi: "18seiki-matsu Osuman-chō kanryōkikō ni okeru bunshoshori no ichi jitsurei — BOA. HAT 5318 wo chūshin to shite (An Example of Document

- Management in the Bureaucratic Apparatus of the Late 18th Century Ottoman Empire: Centering on BOA.HAT 5318.”, *Meidai Ajia-shi ronshū*, 13 (Tokyo 2009), pp.51-76.
- Takamatsu, Yoichi: “Osuman-chō no hatu hyumâyūn ni tshuite no ichi kōsatsu: kiri-torareta hatu hyumâyūn no kentō wo chūshin ni (A Study of Hatt-ı Hümayūns in the Ottoman Archives: Why were the Imperial Autographs Cut off from the Documents?)”, *Tōyōbunka*, 91 (Tokyo 2011), pp.101-45.
- Takamatsu, Yoichi: “18seiki kōhan Osuman-chō no kanryōkikō ni okeru jōhōkyōyū — Chokurei tekisuto no ‘tsūchi (‘ilmühāber)’ ni tsuite no ichi kōsatsu (A Study on ‘İlmühāber: Sharing of Informations among the Ottoman Bureaucracy in the Late Half of the Eighteenth Century)”, Suzuki Tadashi (ed.), *Osuman-teikoku-shi no shosō*, Tokyo: Yamakawa Shuppansha 2012.
- Takamatsu, Yoichi: “Chokurei no ‘uragawa’ wo yomu — Daisaishōfu denrai no chokurei shōmon ni kansuru ichi kōsatsu (Why do the Imperial Decrees Exist in the Prime Ministry Ottoman Archives? — An Analysis of the Notes on the Reverse Side of not Dispatched Decrees)”, Kondo Nobuaki (ed.), *Kinsei Isuramu kokkashi kenkyū no genzai (Studies on Early Modern Islamic Dynasties, the State of the Art)*, Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies 2015.
- Takvīm-i Vekāyi’*, defa 178 (15 N 1255).
- Türkey, Cevdet: “Osmanlı İmparatorluğunda Arşiv”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, II, 7 (İstanbul 1968), s. 44-47.
- Umur, Suha: *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul: Cem Yayınevi 1980.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1945.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1948.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Hatt-ı Hümayūn”, *İslâm Ansiklopedisi*, V/1 (Ankara 1977), s. 373-75.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, İbrahim Kemâl Baybura, Ülkü Altındağ (haz.): *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fermânlar 1. Fasikül, No. E. 1-12476*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.
- Велков, Аспарух: Видове османотурски документи: принос към османотурската дипломатика, София: Народна Библиотека „Кирил и Методий” 1986.
- Viguiier, Pierre-François: *Éléments de la langue turque, ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement, dédiés au Roi, sous les auspices de M. le comte de*

Choiseul-Gouffier, ambassadeur de Sa Majesté Très-Chrétienne près la Porte Ottomane, Constantinople: Imprimerie du Palais de France 1790.

Yıldız, Mehmet: *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2015.

Zajączkowski, Ananiasz; Jan Reychman: *Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe 1955.

Osmanlı Belge Yönetiminde Kesilmiş Hatt-ı Hümayunlar

Öz ■ Osmanlı Arşivi'nde bazen makasla kesilmiş *hatt-ı hümayunlar*'a rastlanır. Padişahların kendi el yazısı olduğu için saygıyla muamele edilmesi gereken *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesi hususu, *unvanına hatt-ı hümayunlar* ve padişahın gözden geçirdiği belgelerden özellikle *takrirler* üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar* için söz konusudur.

Sadrazam tarafından padişaha sunulan belgeler, padişahın gözünden geçerek üzerine *hatt-ı hümayun* çekildikten sonra *Bâbiâli*'ye geri gönderilip sonuçta *reisülküttab*'ın denetimi altında özenle korunmuştur. Mahzene konulmadan önce, sadrazamın padişaha raporu niteliğinde olan *telhisler* işlemlerden geçmez iken *takrirler* ise üzerine sadrazamın *buyuruldu*'su çekildikten sonra gereken kalemlerde gezerdi.

Dolayısıyla üzerindeki *hatt-ı hümayun* kesilmez olan *telhisler* bir yana, *takrirler* üzerine çekilen *hatt-ı hümayunlar*'ın bir kısmı padişahlara duyulan saygıdan dolayı elden elde gezmemesi için kesilmiştir. Muamelesi *Bâbiâli*'nin içinde tamamlanan belgelerden *hatt-ı hümayun* kesilmezken, öteki dairelere gönderilen *takrirler*'den *hatt-ı hümayunlar* kesilip *Bâbiâli* civarında mahzende korunmuştur. Söz konusu *hatt-ı hümayunlar*'ın kesilmesinin nedeni, belgelerin gereklerinin yapılması için *Bâbiâli* kalemlerinin şefi olan *reisülküttab*'ın denetiminden çıkması olsa gerektir.

Anahtar kelimeleri: *Hatt-ı Hümayun*, *Bâbiâli*, *Reisülküttap*, Diplomatik, Osmanlı Belge Yönetimi.

(Belge 1)

HAT 1357/53179

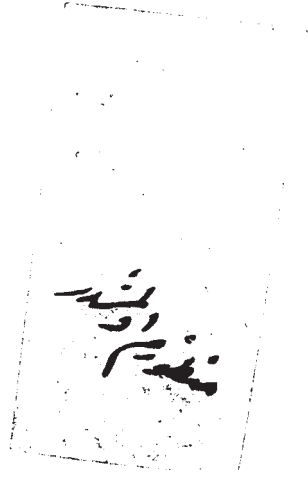
Hüve

¶Taraḫ-ı hümayūnuma gönderile.

Şevketlü kerāmetlü mehābetlü kudretlü veli-ni‘metim efendim pâdişāhım

Selef-i çākeriye firistāde vü ib‘ās buyurulmuş ve hüdāvendigār-ı sâbık zamānında gönderilmiş olan huḫūṭ-ı hümayūnun müşārūn-ileyhden aḫz ile huḫūr-ı mülükānelerine ‘arz olunması emr ü fermān-ı cihāndārileri buyurulmuş olduğunu silaḫdār-ı şehriyārī aḡa kulları taraḫ-ı çākerāneme inhā vu iḫbār eylediğine binā‘en o maḫūle huḫūṭ-ı hümayūn var ise cümlesini göndermesi taraḫ-ı çākerānemden müşārūn-ileyh kullarına tezkire taḫririyle ibnā olunmaḡla kendüde ḫaṭṭ-ı hümayūn ḡalmayup cümlesi re‘is efendi kullarına teslim eylediğini müşārūn-ileyh iş‘ār eder maḫām-ı şadāret ve ḡā‘im-maḫāmīde bulunan kullarının zātına maḫşuş olarak esrārdan olan ḫaṭṭ-ı hümayūndan mā‘adā mevādd zımnında gerek taḫrīr bālāsına ve gerek beyāz üzerine şeref-rīz-i şudūr olan ḫaṭṭ-ı hümayūnda mün-deric mevāddına ise ber-menṫūḡ-ı irāde-i seniyye ol mādde tanzīm olunduḡdan sonra şudūr eden ḫaṭṭ-ı hümayūn re‘is efendi kullarına teslim ol daḡi şudūr eden ḫaṭṭ-ı hümayūnları beher māḫ ṫobraya vaz‘ ve temhīr eylediginden sonra maḫşuş bir şandūḡa vaz‘ ile tekrār temhīr olunmaḡ ve ol şandıḡ küllü yevm re‘is efendi kullarının oṫasına gönderilüp māddesi tanzīm kılınan ḫaṭṭ-ı hümayūnları vaz‘ ile aḫşam üzeri bāb-ı ‘ālī civārında kā‘in kār-gīr maḫzene vaz‘ u ḫıfz étirilmeḡ ḡā‘ide-i ḡadīmeden olmaḡla selef-i çākeri zamānında şeref-baḡş-ı şudūr olan huḫūṭ-ı hümayūn-ı şāḫāneniḡ cümlesi re‘is efendi kullarına teslim ile ḡā‘ide-i ḡadīme üzere zıkr olunan şandūḡa vaz‘ birle maḫzene ḫıfz étirilmiş olduḡu ma‘lūm-ı ‘ālileri buyurulduḡda emr ü fermān şevketlü kerāmetlü mehābetlü kudretlü veli-ni‘metim efendim pâdişāhım ḫāzretleriniḡdir.

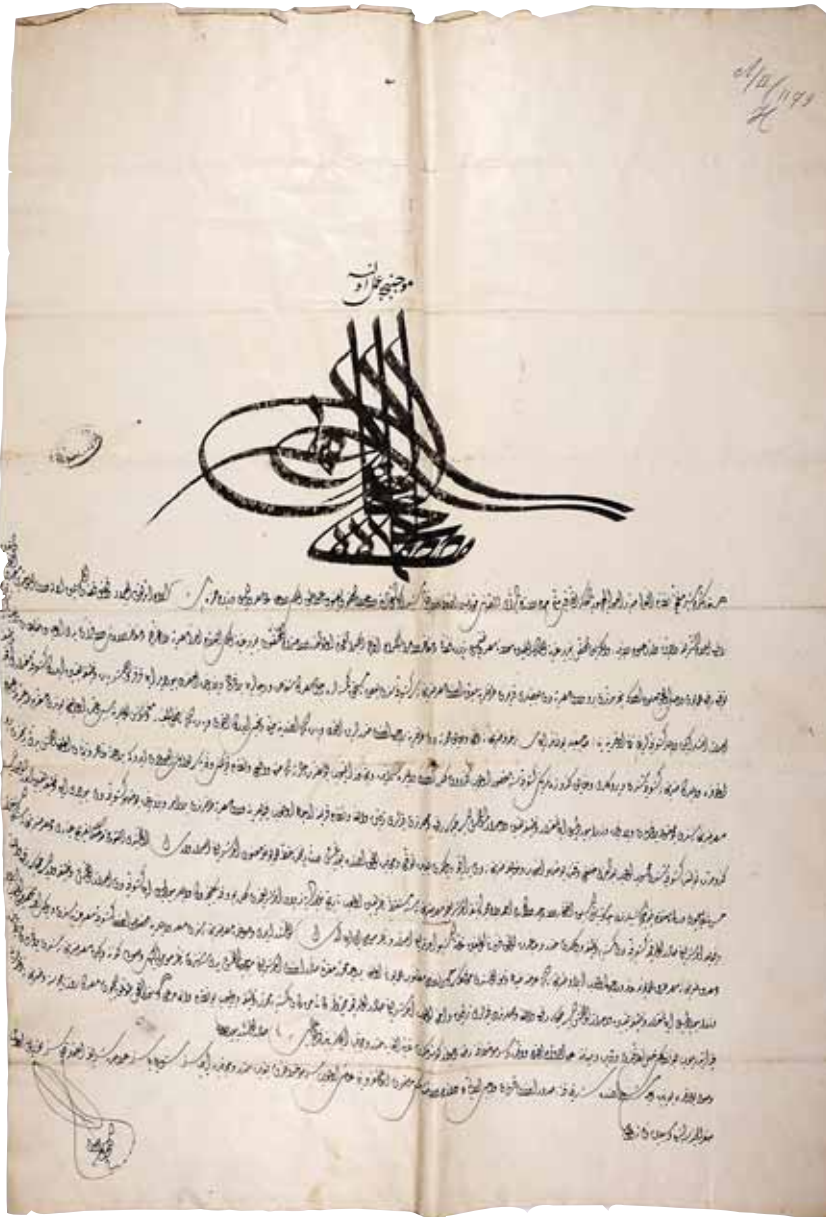

Ek 1: III. Selim'in kesilmiş *hatt-ı hümayun*'u (BOA.HAT 34/1627).

اسبوتقریر جوینجہ تنظیم اولند

Ek 2: IV. Mustafa'nın kesilmiş *hatt-ı hümayun*'u (BOA.HAT 1363/53776).

Ek 3: III. Mustafa'nın ferman unvanına hatt-ı hümayun'u (BOA.A.DVN.MSR 5/25).

(1181)
190

نیم وز برم بو غلط قلیجی فنا فری اوج درت دفعه عرضی ابدید اولدی
 برنتجه ویرلدی غلط قاضی قاسم سور بوتسه و بوده لر فی قاسم سور قانلا
 نجه ایه او بجه حکم ایدوب قطع نزاع اوله محمدنم در کنار ایدوب نجه
 ایه ونجه کور لور ایه عرض ایه سز و خادم او غلی شقی تک کینفی
 تحقیق اولدده قتل نه بشارت اولنه اسنانده صاحب اولکم کیمدر
 از تجسس ایوب انعام ایه سز نر کله اغلی جبار او غلنه انعام ایه سز
 او مقدار قهری نسیم انجک اوزر و بیات زبوره سولیشتم ایلنه
 و معاً بوسه توجه ایلونم اولمدر

Ek 4: III. Mustafa'nın beyaz üzerine hatt-ı hümayun'u (BOA.A.AMD 16/25).

بسم و بسم
 حصص اولاد
 بن خطوط اولاد
 حساب عمل و نظایر اصلاحیه
 کورلسی بائین اهنام
 و فوجی اوزره نصیب
 بادشاه

شوکدر کرانیلو قردنلو و لیقیم اقدم
 بیاض اوزرینه شریافته صدور اولاد خط همایون شوکتونلرله بوکون تبدیله جقبوب هرشی بیاع اولوب
 یاغله با ایجه دیرکری انارت بورلغله بو انازده اکثر قاسم ایوبی قیبر اولور قاسمدن بعضاً بر قاج کون
 و بعضاً بر قاج کون صکره جه بر طاقم سفاین اقدوز و قزه دزدون کلیمسی سنبه سابقه قیاسا مامول اولغ
 هنوز ذخیره سفایندن قزه دزدون قاسم ایوبی قیبر اولور سفاینده ایزد ایزد کندن باغله برانها ایجه اولوب
 واقع حال اولرینه ناه فی الحقیقه تبدیله جقد قری اصابت و کرامت اولغله باغ ایکی بابت اولمقدن ناشی
 رونجی کیمی سوزاره ونوع دیرکری اوزرینجی باره به اولون اوزره نوع ویریلدی وان تا الله تعالی
 نیه بوذن صکره اطراف و اکنا دن کیمبر کلیمی مامول اولغله باغ خصوصه زحمت چکلیه چکی و بعد
 ایبر کیمباری روم کاز لری قییم کونور متلدیو مسموع شاهان لری اولغله قییم بعد روم کاز لری کیمی
 دفعی اولور ای مسلمان کیمبر و کاز لری قلیل اولد دیو فرمان همایون لری بولوش بوندن اقدیم بر قطعه
 ایبر سینه سی قوزنه به نصادق ابروب قییم صورته اخذ اولدیغی کوجه ایشیدیلوب ایجی صحتی
 تحقیق اولنه مشیدی لکن اوتون برو کوه نلک ایبر اولوب صامنی منوع اترن اولغله کوه دت
 ایبرجی اولدیغی و اکثر اوزنقولری ایبرجی اولغله اگر مسموع اولون ایبرجی سفینه منلک قییم صورته
 طوق اولدیغی صیغی ایز قوزنه سبیلله اول صورته دوشن لاز ایبرجی سفینه ایزن اولمی قضا ایدر چکی
 و نفس الامره کیمی زره منلک کوه دن اولدیغی صورته سفینای دینی هر نفدر عیامادن ایبرجی
 امنیت جان اولما غله قبودن پاشا قردننه مویکدی بوردی تحیر اولوب قیما بعد روم طانقم سندن
 کیمی صاجی اولنلرک کیمبرده طانقم لری قرضا اون بش نوا اولور ای شی کاز و اونی مسلمان اولون مللدر
 بو خصوصه دایم و بریلوب تحت نظامه ادخالده فرما کیمبره اولغله خط شریف شهر بابیلرته انارت
 بوردیغی خصوص زبورک ضابطه قریبه ادخالی خصوص قبودن پاشا قردننه با زینه جی بوردیلده
 ناکند و مشار الیهلک قان حاجیلرین کونوردوب بو خصوصه وقت کلیمی تحسین اولنه جتی و عوبه جیلر
 کارخانه سنه اخضا ایدن کراسته نلک مقدمه ایزنبلری کوردلش اولغله هسبجی لری کون کرار و اوزرینقم
 اصدار و ارسال اولنه جتی معلوم همایون لری بوردیلده اروزمان حضرت موله اولور کدر

Ek 5: I. Abdülhamid'in telhis üzerine hatt-ı hümayun'u (BOA.A.AMD 20/14).

Ek 6: III. Selim'in arzual üzerine hatt-ı hümayun'u (BOA.A.DVN.MSR 13/3).

Ek 7: Hatt-ı hümayun’u kesik olan bir ferman (BOA.C.ML 236/9885).

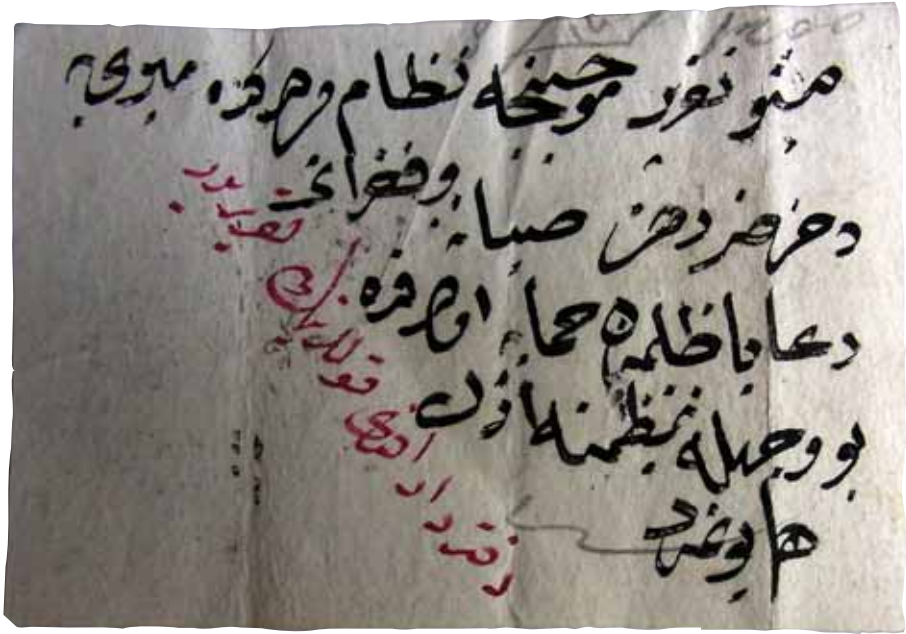
ساقا دادا سعاده الشرف اعلم و بون معده اقامتا و زده اولو جوهر اعاب جاب معدون مقدمو تعيين اولان مقامو معراج اعاب
 اولرينه بنا حاله مرجه معراج قانون اوليه ري معاش تعيين با بده خط هابون شوخفزون شوخفزون و اولينه معراج اعاب
 ولى بود رسيد و بلذ زمان عوانه و زوار ناميه برشم احداث اولان مقدمو نظام و برشتن اولين جيتنن الحاله هذه مصر
 مرتضاه سندن و با خود مودا خوردن معاش تعيينه محدود و ملحوظه را قضايم نقره اجه اعلام اولين با بده فزان عاليه معديرتيه
 بنا يكس محاسبه دن هر كار اولين و زده سارا اليه جوهر اعاب مقدمو سكون طغوز ستمه جاده اولو لسنده شوقا قفه معدود
 اولو خط هابون حقا تخفزون موجبوه فاهر مرتضاه سندن بوميه بسوز باره تعيين اولين و لى ناطق جوان هابون طرفه و بلذ
 علم و خبر فاقه سندن و الحاله هذه اعاب سارا ايهك بوميه مقدمو ايه اداره امور لى اوله مويندن به حال مدار ما شرتنك
 نوبتى مرتبه و جوبه اولون تنظيمي مخصوصه اداره عده لى ناطق اولو مرتضاه معراج نظام و برشتن تعيين معاش لى ايهك
 و لاه عظام معراج لى طرفه لى اعمال اولون منع بها اولو مرتضاه معراج نظام و برشتن تعيين معاش لى ايهك
 بود لى ايه مرتضاه مقدمو فاقصندن محدثات اولان نظام و برشتن ايهك معراج اولو ساقا لى ايهك بوميه بسوز
 تعيين مخصوصه سارا ايهك ساقا سنانى اولين معلوم اولده بود لى سارا ايهك معراج اولو ساقا لى ايهك بوميه بسوز
 باره مدار معاش لى ايهك فاهر ايهك معاش و امثال اولان و زده معراج اعاب فاقصندن بوميه بسوز باره معاش تعيين
 بوميه لى ايهك باره با بدوخ ايترسى مخصوصى موافق معنا لى عده لى بود بلور ايهك امرو لى اولو ساقا لى ايهك بوميه بسوز

عوض نك لى ايهك
 بالاعقبه جبارانه شرفش صدور اولو سارا لى خط هابون شوخفزون و ساقا لى ايهك عاليه موجبوه
 سارا ايهك سابق الذكر بوميه بسوز باره مدار معاش لى ايهك فاهر ايهك معاش و امثال اولان و زده
 معراج اعاب فاقصندن بوميه بسوز باره معاش و لى خبر و تعيين اولون بوميه بسوز باره ايهك بوميه بسوز
 اولو معراج اعاب و سارا خط هابون جوان هابون طرفه لى ايهك ساقا لى ايهك بوميه بسوز باره معاش تعيين
 اعطال اولين با بده فزان عوانه سارا لى ايهك معراج اعاب فاقصندن بوميه بسوز باره معاش تعيين

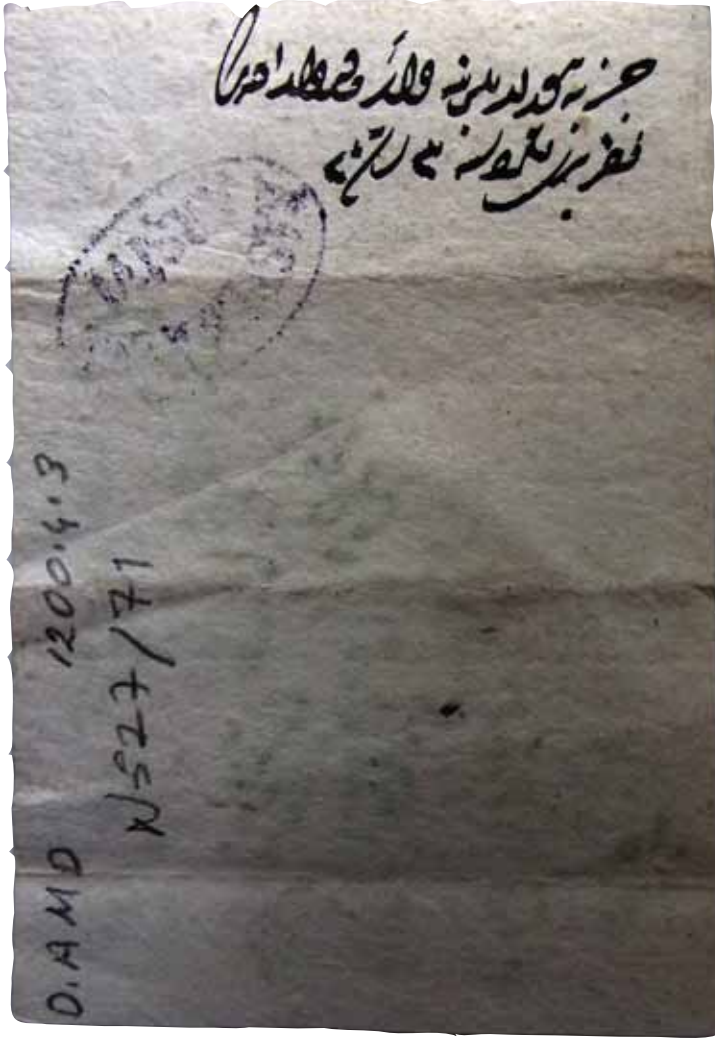
۱۹۱۷
 ۱۹۱۷
 ۱۹۱۷

Ek 9: Hatt-ı hümayun'u kesik olan bir takrir (BOA.A.DVN.MSR 7/27-1).

Ek 10: I. Abdülhamid'in defterdar *takrir*'i üzerinden kesilmiş *hatt-ı hümayun*'u (BOA.A.AMD 27/71).

Ek 11: I. Abdülhamid'in kesilmiş *hatt-ı hümayun*'unun arka tarafı (BOA.A.AMD 27/71).

